

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI

Sara Mironović

KNJIGA I KNJIŽNICE SREDNJOVJEKOVNE RUSIJE
DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr.sc. Ivana Hebrang Grgić

Zagreb, travanj 2014.

SADRŽAJ:

UVOD.....	1
1. SREDNJOVJEKOVNA RUSIJA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA.....	2
2. RAZVOJ DRŽAVNOSTI: OD KIJEVSKJE RUSI DO MOSKOVSKOG CARSTVA.....	4
2.1. POZIV VARJAGA.....	4
2.2. KIJEVSKA RUS'.....	5
2.3. MONGOLSKA VLADAVINA.....	6
2.4. VELIKA MOSKOVSKA KNEŽEVINA.....	7
2.5. RUSKO CARSTVO.....	8
3. KULTURA I PISMENOST.....	9
3.1. ĆIRIL I METOD – TVORCI SLAVENSKE PISMENOSTI.....	9
3.2. UTJECAJ KRŠĆANSTVA NA KIJEVSKU RUS'.....	11
3.3. KNJIŽEVNOST KIJEVSKJE RUSI.....	12
3.4. ZLATNO DOBA KIJEVSKJE RUSI.....	13
3.5. UTJECAJ MONGOLA NA KULTURU KIJEVSKJE RUSI.....	14
3.6. NOVI KULTURNI ZAMAH.....	14
4. SREDNJOVJEKOVNE KNJIŽNICE ZAPADNE EUROPE.....	15
5. KNJIGA SREDNJOVJEKOVNE RUSIJE.....	17
5.1. PREPISIVAČKA DJELATNOST.....	17
5.2. ODNOS PREMA KNJIZI.....	19
5.3. NAJZNAČAJNIJE KNJIGE KIJEVSKJE RUSI.....	20
5.4. SUDBINA KNJIGE NAKON RASPADA KIJEVSKJE RUSI.....	22
6. KNJIŽNICE KIJEVSKJE RUSI.....	22
6.1. NAJVAŽNIJE KNJIŽNICE KIJEVSKJE RUSI.....	25
6.2. KNJIŽNICE KIJEVSKJE RUSI U VRIJEME MONGOLSKE VLADAVINE.....	28
7. KNJIŽNICE MOSKOVSKJE RUSI.....	29
7.1. MANASTIRSKJE KNJIŽNICE MOSKOVSKJE RUSI.....	29
7.2. NAJZNAČAJNIJE MANASTIRSKJE KNJIŽNICE MOSKOVSKJE RUSI.....	32
7.3. POJAVA TISKA U RUSIJI.....	33
7.4. NOVE VRSTE KNJIŽNICA.....	34
ZAKLJUČAK.....	38
LITERATURA.....	39
KRATKI SADRŽAJ.....	40
PRILOZI.....	42

UVOD

U povijesti kulture knjižnica ima veliki značaj. Njena djelatnost kao društvene institucije uvijek je bila uvjetovana političkim, ekonomskim i kulturnim prilikama koje su u određenom povijesnom razdoblju postojale. Ovisno o tim prilikama i razvoju određene države, knjižnica se nalazi u stalnom procesu razvoja. U svakom povijesnom razdoblju, osim svojih osnovnih funkcija, knjižnica vrši i cijeli niz drugih zadaća. Promjene u karakteru i razmjerima ispunjavanja tih zadaća sa sobom vode i pojavu novih vrsta knjižnica.

Ovaj rad bavi se upravo takvim razvojem knjižnica, smještajući predmet svog istraživanja u uske povijesne okvire srednjovjekovne Rusije. Cilj rada je istražiti povijesni proces formiranja i put razvoja knjižnica srednjovjekovne Rusije od njenih prvih knjižnica nastalih u zajedničkoj državi svih istočnih Slavena do pojave novih vrsta knjižnica u velikom Ruskom Carstvu.

Prve dvije glave o srednjovjekovnoj Rusiji između istoka i zapada i povijesnom razvoju državnosti istočnih Slavena napisane su s ciljem osvjetljavanja povijesnog konteksta u kojem su nastale i razvijale se ruske srednjovjekovne knjižnice. Posebna pažnja posvećena je staroruskoj rukopisnoj knjizi i njenoj sudbini u turbulentnim vremenima ruskog srednjovjekovlja. U trećoj glavi govori se o pojavi pismenosti među istočnim Slavenima s kojom je usko povezana kako pojava knjige, tako i samih knjižnica. Imajući u vidu rusku svijest u kojoj je model zapadne civilizacije uvijek bio onaj razvijeniji i vječnu potrebu uspoređivanja tih dvaju svjetova, jedna glava posvećena je i srednjovjekovnim knjižnicama zapadne Europe. Glavna tema razrađena je u dvije velike cjeline koje obuhvaćaju nastanak i razvoj ruskih srednjovjekovnih knjižnica u dva velika razdoblja ruskog srednjovjekovlja – razdoblju prve države istočnih Slavena pod nazivom Kijevska Rus' i razdoblju kasnije formirane Moskovske Rusi. Obje cjeline daju opise najvažnijih knjižnica svoga vremena, povijesnih prilika u kojima su nastale, strukturu njihovih fondova, način funkcioniranja i njihovo značenje za rusko društvo dane povijesne epohe.

U prikupljanju literature korišten je katalog knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu, katalog Knjižnica grada Zagreba i internetsko pretraživanje. S obzirom da navedene knjižnice nisu raspolagale značajnijom literaturom koja obrađuje rusku povijest, kulturu, a pogotovo usko područje povijesti ruskih knjižnica, najkorisnijim izvorom informacija pokazali su se izvori na ruskom jeziku koji su djelomično prikupljeni tijekom posjeta Rusiji, a djelomično internetskim pretraživanjem.

Rad završava zaključkom u kojem su izložene završne misli o razmatranoj temi.

1. SREDNJOVJEKOVNA RUSIJA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

U povijesti Rusije i ruske kulture razdoblje od 9. do 17. stoljeća zauzima posebno mjesto. Upravo su u tom razdoblju određene granice prve srednjovjekovne države istočnih Slavena, formirani su etnokulturni temelji budućih nacija Rusa, Ukrajinaca i Bjelorusa i njihovih nacionalnih jezika, izgrađeni su pravoslavno-kršćanski ideali i osnovne vrijednosti i uzdigla se bogata staroruska kultura. U spomenutom razdoblju na istoku Europe stvorena je centralizirana država nastala objedinjavanjem istočnoslavenskih plemena pod nazivom Kijevska Rus' sa središtem u gradu Kijevu, glavnom gradu današnje Ukrajine. Povijest Kijevske Rusi ne može se smatrati samo poviješću Rusije, ni samo Ukrajine ili Bjelorusije, nego poviješću države koja je omogućila nastanak i razvoj i Ukrajine, i Bjelorusije, i Rusije.¹ U sklopu te srednjovjekovne države, sva tri naroda stekla su neke zajedničke kulturološke karakteristike koje su se zadržale sve do danas.

Rusko-američki povjesničar Georgij Vernadskij u svojoj knjizi „*Kievskaja Rus'*“ govori o postojanju dviju srednjovjekovnih Europa – zapadne i istočne, i napominje da je povijesna uloga istočne Europe dugo vremena bila podcijenjena. Također ističe da vremenske granice ruskog srednjeg vijeka ne odgovaraju vremenskim granicama tog razdoblja na zapadu. Prema njemu standardna periodizacija svjetske povijesti koja obuhvaća stari vijek, srednji vijek, novi vijek i najnovije doba nije valjana, osobito ako se u obzir uzme povijesni razvoj ne samo Europe, nego i drugih kontinenata. Pri izradi te podjele u obzir je uzeta samo povijest Europe i prema tome, ona ima smisla samo kada se govori o europskoj povijesti.

Navedena periodizacija nije primjenjiva ni na rusku povijest; srednji vijek u Rusiji započeo je kasnije i trajao je dulje nego u zemljama zapadne Europe. Srednjovjekovna povijest Rusije obično se dijeli na tri razdoblja: razdoblje Kijevske Rusi (9. – 13. st.), razdoblje feudalne rascjepkanosti i kasnijeg okupljanja ruskih zemalja (13. – 15. st.) i razdoblje Moskovskog carstva - centralizirane ruske države (16. – 17. st.).

Početak srednjeg vijeka na istočnoslavenskim prostorima smatra se osnivanje vladarske dinastije Rjurikoviča u 9. stoljeću, a krajem dolazak nove vladarske dinastije Romanov na početku 17. stoljeća. Na zapadu je srednji vijek započeo padom Zapadnog Rimskog Carstva u 5. stoljeću. Već su tada neka germanska plemena na teritoriju bivšeg Zapadnog Rimskog Carstva stvorila svoje prve kraljevine. Do 7. stoljeća u zapadnoj Europi već nailazimo na oblike rane državnosti i na rana klasna društva. U to su vrijeme istočni Slaveni još uvijek bili

---

¹ Grekov, B. D. Povijest Rusije u srednjem vijeku. Zagreb : Naprijed, 1962. Str. 11.

na posljednjem stadiju prvobitnog društva. Tek sredinom 9. stoljeća među istočnoslavenskim plemenima nastaju prve državne tvorevine čije je objedinjavanje 882. godine dovelo do stvaranja Staroruske države, odnosno Kijevske Rusi.

Ranosrednjovjekovni zapad nastao je na ruševinama Zapadnog Rimskog Carstva od kojeg je preuzeo neke običaje, a nakon njegova pada u određenom je smislu postao nasljednik rimske tradicije.² Civilizacija istočnih Slavena razvijala se na svom vlastitom teritoriju pod utjecajem Bizanta i Hazara (turkijska nomadska plemena naseljena uz obale rijeke Volge). Još jednu veliku razliku između naroda zapada i istočnih Slavena čini religija. Zapadna je Europa već u 9. stoljeću uglavnom bila kršćanska, a istočnoslavenska plemena još su uvijek štovala svoje poganske bogove. Kijevska će Rus' primiti kršćanstvo 988. godine, skoro dva stoljeća kasnije. U to je vrijeme postavljen temelj jedne od najvećih razlika između Kijevske Rusi i zapadnog svijeta. Ta će razlika u budućnosti postati glavni faktor u oblikovanju dvaju različitih mentaliteta. Riječ je o dvije grane kršćanstva koje je u srednjem vijeku bilo glavna i jedina ideologija. Razlika između katoličkog zapada i pravoslavnog istoka rasla je iz stoljeća u stoljeće.

Na početku srednjeg vijeka vidljivo je zaostajanje istočnoslavenskog svijeta i Kijevske Rusi od zapadne Europe. Tek kasnije dolazi do postepenog zbližavanja tih dvaju svjetova. U zapadnoj Europi feudalni društveni odnosi razvijaju se od 7. stoljeća, a u Kijevskoj Rusi od sredine 10. stoljeća, nakon čega joj uspijeva dostići zapad. Do 13. stoljeća istok i zapad Europe bili su dijelom jedinstvenog europskog svijeta nakon čega se putovi njihovog povijesnog razvoja razilaze. Najvažniji razlog naglog stagniranja Kijevske Rusi bilo je njeno osvajanje od strane Mongola (Tatara) pod čijom će vlašću ostati sve do 15. stoljeća. U to vrijeme u politički život Rusi usađene su neke tradicije tipične za istočne despocije; naglo je porastao opseg kneževske vlasti i porastao je utjecaj države na sve sfere društvenog života.

U zapadnoj je Europi 16. stoljeća reformacijski pokret doveo do nastanka etičkih vrijednosti protestantizma s njegovom orijentacijom na osobnu odgovornost pojedinca za svoje postupke, uključujući i sferu materijalne proizvodnje, što je dodatno osnažilo dinamiku razvoja zapadnog društva. Razlika između ruskog i zapadnoeuropskog mentaliteta postala je još veća. Negdje u to vrijeme u društvenoj svijesti Rusa stvara se ksenofobija jako izraženog antizapadnog tipa. Za Ruse 16. i 17. stoljeća musliman je bio bliži i razumljiviji od katolika ili

---

² Glebov, A. G., Skobelkin, O. B. *Rossija i Zapad : puti razvitija v epohu srednevekov'ja.*
<http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/06-01.htm> (16.3.2014.)

protestanta. Štovatelj Allaha ili Muhameda za njih je bio jednostavno nevjernik dok je kršćanin nepravoslavac bio heretik i daleko više opasan i štetan.³

Krajem 16. i početkom 17. st. dogodio se preokret od kulture srednjovjekovne Rusije prema kulturi Rusije novog vijeka. To je bio kraj srednjeg vijeka u Rusiji i početak novog razdoblja ruske povijesti – priprema zemlje za reforme cara Petra I., europeizaciju i modernizaciju na društvenom, političkom, vojnom i ekonomskom planu.

2. RAZVOJ DRŽAVNOSTI: OD KIJEVSKE RUSI DO MOSKOVSKOG CARSTVA

2.1. POZIV VARJAGA

Prije stvaranja prve države istočnih Slavena na tom su području živjela razna istočnoslavenska plemena. Početkom 8. stoljeća završio je proces seobe Slavena i stvaranja plemenskih saveza. Jedna od pretpostavki nastanka istočnoslavenske državnosti bilo je postepeno prerastanje plemenskih saveza u plemenske kneževine. Tako su nastale dvije kneževine – Kijevska i Novgorodska. Njihovim spajanjem potkraj 9. stoljeća na području današnje Ukrajine, Bjelorusije i zapadne Rusije nastala je jezgra velike države istočnih Slavena – Kijevska Rus' sa središtem u Kijevu, glavnom gradu današnje Ukrajine. Država Kijevska Rus' postojala je od 9. do 13. stoljeća kada se nakon mongolskih napada i osvajanja raspala na više kneževina. U razdoblju najvećeg procvata obuhvaćala je gotovo cijeli teritorij današnje Ukrajine i Bjelorusije i zapadni (europski) dio Rusije. Jedan od važnijih rezultata razvoja Kijevske Rusi bilo je stvaranje staroruske narodnosti za koju su karakteristični jedinstven jezik, relativno politično jedinstvo, zajednički teritorij i bliskost materijalne i duhovne kulture. Tek su se u 14. stoljeću postepeno stvorili preduvjeti formiranja novih narodnosti, izdvajanja njihovih jezika i kulturoloških posebnosti.

Prema najstarijem staroruskom ljetopisu iz 12. stoljeća („*Povest' vremennyh let*“) monaha i ljetopisca Nestora, Kijevsku su državu utemeljili Varjazi, skandinavski ratnici i trgovački putnici koje su istočni Slaveni pozvali u zemlju kako bi priveli kraju plemenske sukobe i uspostavili pravni poredak. Iako nisu svi ruski povjesničari suglasni s ovom teorijom, ona se i dalje uzima kao službena. U okviru rasprave o „varjaškom pitanju“ svoje mjesto našla je i

---

³ Glebov, A. G., Skobelkin, O. B. *Rossija i Zapad : puti razvitija v epohu srednevekov'ja*. <http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/06-01.htm> (16.3.2014.)

rasprava o postanku naziva *Rus'* koje je postalo značenjem države i naroda istočnih Slavena.⁴ Taj povijesni naziv zemalja istočnih Slavena nastao je od ljetopisnog naziva plemena *Rus'* koje je osnovalo državu Kijevsku *Rus'*. Etničko određenje tog plemena još je uvijek sporno jer se u jednim izvorima smatra da se radi o skandinavskom plemenu, a u drugima o slavenskom. Taj se naziv prenio na kijevsko – novgorodsku zajednicu i njenim je širenjem postalo opći naziv za državu istočnih Slavena. Krajem 15. stoljeća u djelima pravoslavnih književnika naziv *Rus'* počinje se pojavljivati u svom heleniziranom obliku *Rossija* koji je kasnije i postao službenim. U historiografiji se termin *Rus'* odnosi na sav teritorij Kijevske Rusi ili Staroruske države od trenutka njenog osnivanja.

Potkraj 10. stoljeća Kijevska *Rus'* obuhvaćala je sva istočnoslavenska plemena. Njihov ekonomski i socijalni razvoj zbivao se jedinstveno i tako sve jače povezivao brojna plemena unutar države, ne samo slavenska, nego i varjaška i normanska.

Nestorov ljetopis piše o dolasku varjaškog kneza Rjurika i njegove braće oko 862. godine u Novgorod (grad na zapadu današnje Rusije) nakon poziva tamošnjih slavenskih plemena. Obrazloženje koje su im dali slavenski poslanici zvuči kao poslovica s dalekosežnim posljedicama za rusku povijest: „*Naša je zemlja velika i bogata, ali u njoj nema nikakva reda.*“⁵ Taj je događaj smatra početkom državnosti istočnih Slavena, a u historiografiji je dobio naziv „poziv Varjaga“. Rjurik je bio osnivač kneževske, kasnije carske, dinastije Rjurikoviča koja je vladala u Kijevskoj Rusi, a kasnije u Moskovskoj Rusi i na kraju u Ruskom Carstvu sve do izumiranja loze u 16. stoljeću. Rjurik je vladao u Novgorodu do svoje smrti 879. godine.

2.2. KIJEVSKA RUS'

Rjurika je na prijestolju naslijedio knez Oleg koji je osvojio Kijev, nazvavši ga „majkom gradova ruskih“ i tamo premjestio prijestolnicu Staroruske države. Na taj je način Oleg ujedinio sjeverni i južni centar istočnih Slavena i zbog toga ga se smatra osnivačem Kijevske Rusi.

Kneževi Oleg i Igor organizirali su više vojnih pohoda protiv Bizanta, ali u istom stoljeću Kijevska država otvorila se bizantskom misionarstvu i kulturnom utjecaju, pa za vladavine kneza Vladimira (980.-1015.) istočni Slaveni primaju kršćanstvo.⁶ Krštenje kijevskoga

---

⁴ Gorskij, A. *Russkoe srednevekov'e*. Moskva : Astrel', 2010. Str. 39.

⁵ Gorskij, A. *Russkoe srednevekov'e*. Moskva : Astrel', 2010. Str. 39.

⁶ Bleicken, J. et al. *Povijest svijeta*. Split : Marjan tisak, 2005. Str. 368.

velikog kneza Vladimira Svetoga 988. godine i uvođenje kršćanstva kao državne religije bili su ključni događaji za političko i duhovno-kulturno usmjerenje rane istočnoslavenske feudalne države. Budući da je kristijanizacija potekla od Istočne crkve, u ozračju crkvenoga raskola (1054.), za Ruse je bizantski kulturni model dobio fundamentalno značenje.⁷ Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva, Istočno Rimsko Carstvo opstalo je još tisuću godina pod nazivom Bizant. Utjecaj moćnog bizantskog gospodarstva i iznimne bizantske kulture bio je dominantan faktor razvoja Kijevske Rusi. Glavne europske nacije tek su bile u procesu formiranja, a politički i kulturni centar Europe nalazio se u Bizantu. Istočno Rimsko Carstvo nastavilo je živjeti potpuno samostalnim životom, čuvajući ipak još stoljećima svijest da je ono baštinik i čuvar kontinuiteta tradicije nekadašnjeg rimskog imperija.⁸

Vrhunac moći Kijevska je Rus' postigla za vladavine velikog kneza Jaroslava Mudrog (1019. – 1054.), koji je znatno proširio državni teritorij prodrijevši u baltičke zemlje. Zbog veličine, vojne moći i svog položaja na važnom trgovačkom putu po rijeci Dnjepar i također zbog proizvodnje krzna, lana, oružja i drugih proizvoda, Kijevska Rus' postala je važan međunarodni faktor. Jaroslav Mudri uspostavio je diplomatske i dinastičke veze s nekoliko europskih država. Od sredine 11. stoljeća moć države počinje opadati zbog međusobnih borbi kneževa za vlast i novih prodora turkijskog nomadskog naroda Polovaca.

Kijev je u sljedećem periodu, zahvaljujući unutarnjoj nestabilnosti i rascjepkanosti Kijevske Rusi, sve više gubio politički utjecaj nad ostalim kneževinama. Dio kneževina odbio je priznati vrhovnu vlast velikog kneza Kijeva što dovodi do daljnjih međusobnih sukobljavanja koja će trajati do rascjepa države na manje kneževine s vlastitom autonomijom. U sljedećem razdoblju Kijevska Rus' imat će niz smjena vlasti, a kijevski će kneževi u konačnici imati sve manju vojnu snagu oduprijeti se povremenim upadima nomadskih osvajača sa istoka.

1240. godine Mongoli uspjeli su zauzeti Kijev nakon čega su ga opljačkali i potpuno uništili. Taj događaj smatra se krajem političkog postojanja srednjovjekovne države Kijevske Rusi.

2.3. MONGOLSKA VLADAVINA

Mongoli su razorili gotovo sve velike i mnoge manje gradove. Preživjeli kneževi priznali su mongolsku vlast i plaćali danak kanu srednjovjekovne mongolske države Zlatne horde. Pod mongolskom su vlašću Rusi ostali gotovo tristo godina što je bilo presudno za njihovu

---

⁷ Lauer, R. Povijest ruske književnosti. Zagreb : Golden marketing : Tehnička knjiga, 2009. Str 19.

⁸ Bleicken, J. et al. Povijest svijeta. Split : Marjan tisak, 2005. Str. 333.

etnogenezu. Ruska povijest time dobiva azijsku komponentu koja je nedvojbeno ostavila tragove u vojnom ustroju, gospodarstvu, mentalitetu i državnom pravnom razmišljanju.⁹

U tatarsko se doba središte Rusi neprimjetno premjestilo iz Kijeva prema sjeveroistoku. Stara središta države sporo su se oporavljala i brzo ih prestižu nova središta – Tver', Rjazanj i Moskva. Njihovi su se kneževi borili za titulu vladimirsko – suzdaljskog velikog kneza, ovlaštenog od mongolske vlasti da za nju ubire danak od svih Rusa. Konačni je pobjednik u toj borbi bila Moskva, važan trgovački centar, smješten na sjecištu putova, zaštićen šumama i tokovima rijeka od prepada mongolskog konjaništva.¹⁰

2.4. VELIKA MOSKOVSKA KNEŽEVINA

Ukrajinci i Bjelorusi sredinom 14. stoljeća potpadaju pod vlast Poljske i Litve, dok Rusi u okolini Moskve, pod vojničkim svjetonazorom Mongola jačaju u vojnom smislu i tijekom 14. stoljeća stvaraju Veliku kneževinu Moskvu (Moskovsku Rus') koja će kroz sljedećih pet stoljeća obuhvatiti teritorij cijele Kijevske Rusi. Moskva se otvoreno suprotstavila Mongolima, a njezine su snage 1380. godine postigle prvu veliku pobjedu nad vojskom Zlatne horde. Moskovski veliki kneževi, okupljajući ruske zemlje, istodobno su postali glavni organizatori borbe za konačnu likvidaciju mongolske vlasti (dovršena 1480.). Okupljanje ruskih zemalja trajalo je otprilike od 1300. do 1500. godine i bilo je preduvjet za stvaranje centralističko-autokratske države kakva je stvorena pod moskovskim velikim kneževima u 15. i 16. stoljeću. Moskovski knez Ivan III. Veliki, oženjen nećakinjom posljednjeg bizantskog cara, već se nazvao carem. Nakon pada Carigrada (Konstantinopola) 1453. godine, pojavila se ideja o *Translatio imperii*, prenošenju vladarskih ovlasti s Bizanta na Moskvu. Kada je Moskva preuzela status Trećeg Rima, s ruskoga je gledišta to odgovaralo i svjetovnim i klerikalnim ciljevima proizašlim iz propasti Bizantskoga Carstva.¹¹ Time su prešli na Moskvu kao novi, „treći Rim“, ne samo bizantski grb, nego i bizantsko shvaćanje nadzemaljske prirode carske vlasti i uloga Carigrada kao prijestolnice „svega pravoslavlja“.

U poslanici Ivanovu sinu Vasiliju, monah Filotej sročio je nešto kasnije i osnovne crte nove ideologije: „*To je sada crkva novog, Trećeg Rima, Tvojega uzvišenog carstva sveta katolička apostolska crkva koja u pravoslavnoj kršćanskoj vjeri osvjetljuje Zemlju sa svih strana jače nego Sunce. Znaj, Veličanstvo, pobožni care, da su se sva carstva pravoslavne kršćanske*

---

⁹ Lauer, R. Povijest ruske književnosti. Zagreb : Golden marketing : Tehnička knjiga, 2009. Str 20.

¹⁰ Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Sv. 7. Zagreb : JLZ, 1981. Str. 204.

¹¹ Lauer, R. Povijest ruske književnosti. Zagreb : Golden marketing : Tehnička knjiga, 2009. Str 21.

vjere stopila u tvoje jedino carstvo. Na čitavoj Zemlji jedino si ti car kršćana.. Jer dva su Rima propala, ali treći stoji, a četvrtoga neće ni biti.“¹²

Crkva je, poslije nekih unutrašnjih trzavica, podupirala apsolutistički smjer bez ikakvih ograda. Opat Josif Volokolamski objavio je: „*Po prirodi, car nalikuje svim ljudima, ali po vlasti on je sličan najvišem bogu.*“¹³

2.5. RUSKO CARSTVO

Sredinom 16. stoljeća na ruski je tron stupio Ivan IV. Grozni, posljednji vladar iz dinastije Rjurikoviča. Prilikom svečane krunidbe 1547. godine, on je uzeo naslov „car i samodržac“, posuđen od Bizanta. Njegovu je vladavinu karakterizirala ekspanzivna imperijalistička vanjska politika i često pretjerano autokratska unutrašnja politika.¹⁴ On je osvojio golemo prostranstvo na jugu i istoku koja su se počela naseljavati u okviru široko zamišljene politike. Tada je započela kolonizacija Sibira, a ratovi na zapadu, prikazani kao legitimna borba za staro rusko nasljedstvo, završili su porazom. Nakon toga Carstvo zapada u razdoblje anarhije i izumire dinastija Rjurikoviča.

U 17. stoljeću (1612.) na prijestolje dolazi nova dinastija Romanov što dovodi do uspostavljanja unutrašnje stabilnosti. Zahvaljujući raspadu Poljske polovicom 17. stoljeća Rusko će Carstvo anektirati velike dijelove današnje Ukrajine i Bjelorusije, a otkrivanje i osvajanje Sibira bit će nastavljeno sve do kineskih granica. Bez obzira na te teritorijalne uspjehe krajem 17. stoljeća Rusko je Carstvo bilo duboko zaostalo u usporedbi s drugim europskim državama.

Krajem 17. stoljeća na prijestolje dolazi Petar I. Veliki koji zasigurno predstavlja jednu od najznačajnijih povijesnih figura u ruskoj povijesti. Petar je na svom velikom putovanju 1696. razgledao naprednu civilizaciju u Njemačkoj, Engleskoj i prije svega u Nizozemskoj nakon čega je započeo s korjenitim reformama unutar Ruskog Carstva. Državna uprava i vojni ustroj, privreda, obrt i brodogradnja preobraženi su po zapadnoeuropskim uzorima, u zemlju su pozvani časnici i pomorci, obrtnici i znanstvenici. Dvoranima, činovnicima i građanima naređeni su zapadnjački običaji i odjeća, a sve su novotarije provođene nesmiljenom monarhovom voljom. Osnivanje modernoga europskoga grada na ušću Neve, koji je Petar po svojem svecu zaštitniku krstio Sankt Peterburg, bio je nadaleko vidljiv znak „promijenjene

---

¹² Bleicken, J. et al. Povijest svijeta. Split : Marjan tisak, 2005. Str. 477.

¹³ Bleicken, J. et al. Povijest svijeta. Split : Marjan tisak, 2005. Str. 478.

¹⁴ Bleicken, J. et al. Povijest svijeta. Split : Marjan tisak, 2005. Str. 478.

Rusije“.¹⁵ Već 1712. godine Peterburg je proglašen novom metropolom Carstva. U osnovi Petrove bezuvjetne želje za modernizacijom države i društva nalazile su se ideje europskoga ranog prosvjetiteljstva. Godine 1721. promijenio je titulu „*car i veliki vojvoda, samovladar svih Velikih, Malih i Bijelih Rusa*“ u „*imperator i samovladar svih Rusa*“. U to je vrijeme Rusko Carstvo postalo svjetska velesila sa izrazito jakom autokratskom vladavinom.

3. KULTURA I PISMENOST

3.1. ĆIRIL I METOD – TVORCI SLAVENSKE PISMENOSTI

Tradicionalno se smatra da se pismenost u Kijevskoj Rusi pojavila s primanjem kršćanstva u 10. stoljeću, iako postoje povijesni dokumenti koji potvrđuju da su istočni Slaveni i prije pokrštavanja poznavali pismo u obliku crta i zareza. Nakon primanja kršćanstva u Kijevskoj su se Rusi pojavile rukopisne knjige iz Bizanta i Bugarske pisane na staroslavenskom jeziku. Tvorcima slavenske pismenosti smatraju se braća Ćiril i Metod, bizantski kršćanski redovnici i prosvjetitelji, kasnije proglašeni svetima, koji su među slavenskim narodima širili kršćanstvo i pismenost. Ćiril i Metod bili su sinovi grčkog namjesnika u gradu Solunu koji je bio bizantska kolonija na slavenskom (makedonskom) teritoriju. Braća su odrasla u Solunu i dobro su poznavali jezik kojim su govorili Slaveni.

U drugoj polovici 9. stoljeća, 863. godine, moravski knez Rostislav obratio se bizantskom caru s molbom da mu pomogne uvesti crkvenu službu na slavenskom jeziku u Moraviji (današnja Češka) koja je do tada bila isključivo na latinskom jeziku i da mu pošalje svećenike koji će kršćansku vjeru propovijedati na slavenskom jeziku. Bizantski car poslao je Rostislavu braću Ćirila i Metoda koji su se za ovu misiju ozbiljno pripremili. Ćiril je sastavio prvo slavensko pismo, glagoljicu, i na jezik makedonskih Slavena iz okolice Soluna braća su prevela najnužnije crkvene knjige. Na taj su način stvorili staroslavenski jezik - prvi slavenski književni jezik čija je osnova bio solunski dijalekt starobugarskog jezika i postavili su temelje slavenskoj književnosti. Staroslavenski je jezik bio razumljiv i jedinstven za sve Slavene. Odnos prema nacionalnim jezicima u bogoslužju bila je jedna od točaka neslaganja Rima i Konstantinopola. Naime, bizantska je crkva dopuštala postojanje nacionalnih crkava i njihovo

---

¹⁵ Lauer, R. Povijest ruske književnosti. Zagreb : Golden marketing : Tehnička knjiga, 2009. Str 43.

pravo služenja liturgije ne samo na tri „sveta“ jezika: hebrejskom, latinskom i grčkom, nego i na drugim jezicima, uključujući i slavenski.¹⁶

Slavenska pismenost imala je dva pisma: glagoljicu i ćirilicu. Naziv glagoljica dolazi od slavenske riječi *glagolati* što znači govoriti. Drugo je pismo nazvano ćirilica prema Ćirilu, jednom od sastavljača prvog slavenskog pisma. Krajem 9. i početkom 10. stoljeća učenici Ćirila i Metoda stvorili su novo slavensko pismo koje je bilo jednostavnije i upotpunjeno novim slovima. To je pismo postalo široko rasprostranjeno među istočnim i južnim Slavenima, a u čast sastavljača prvog slavenskog pisma nazvano je ćirilica.

U Kijevskoj Rusi oba su pisma bila poznata, no uglavnom se koristila ćirilica. Upravo su na njoj napisani pismeni spomenici na staroruskom jeziku.

Djelatnost Ćirila i Metoda i njihovih učenika poslužila je kao osnova književnih jezika zapadnih Slavena Velikomoravske kneževine, južnih Slavena, a isto tako i istočnih Slavena Kijevske Rusi, stoga se za nju može reći da je imala općeslavensko značenje.

Duhovne knjige prevedene na staroslavenski jezik postale su oruđe širenja nove kršćanske vjere u Kijevskoj Rusi, a s njom i pismenosti. Kijevska Rus' primila je staroslavenski književni jezik i izmijenila ga u skladu s fonetikom staroruskog jezika.

Smatra se da se pismenost u Rusi pojavila s prihvaćanjem kršćanstva 988. godine, no postoje neki dokazi koji govore da je ćirilica bila u upotrebi i ranije. Smatra se da Ćiril i Metod kao i njihovi učenici nisu nikada bili na prostoru Kijevske Rusi, no njihovi su prijevodi i djela na staroslavenskom jeziku došli do Kijevske Rusi iz bugarskih književnih škola. Poslije primanja kršćanstva knjige su se počele brzo širiti na području Kijevske Rusi. One su doprinijele širenju obzora čitatelja i daljnjem razvoju kulture, pobudile su interes za čitanje, upoznavale su čitatelje s novim moralnim normama, a isto tako i s povijesnim i geografskim podacima. Kijevskoj Rusi bilo je potrebno mnogo obrazovanih ljudi za rad u administraciji, održavanje međunarodnih veza i za trgovinu. Sudeći po ljetopisima, staroruski kneževi bili su upoznati sa stranim jezicima, voljeli su prikupljati i čitati knjige, a također su brinuli o izgradnji škola. Prva škola otvorena je za vrijeme vladavine kneza Vladimira u 10. stoljeću nakon što je naredio da se djeca „najboljih ljudi“ daju na „knjižnu obuku“. Najboljim ljudima se smatrala vrhuška feudalnog društva, a nikako obrtnici ili kmetovi. Knez Jaroslav Mudri otvorio je školu za tristo dječaka u Novgorodu, a u Kijevu je 1086. godine osnovana prva ženska škola u kojoj se učilo pisanje, pjevanje, šivanje, itd. Kijevske kneginje bile su jednako obrazovane kao i kneževi; znale su čitati, pisati i govorile su strane jezike. O sjaju kijevskog dvora

---

¹⁶ Medynceva, A. A. Gramotnost' v Drevnej Rusi. Moskva : Nauka, 2000. Str. 257.

najbolje svjedoči činjenica da je kćer kneza Jaroslava Mudrog, Ana, udana za francuskog kralja, bila strašno razočarana uvjetima života na francuskom dvoru.

3.2. UTJECAJ KRŠĆANSTVA NA KIJEVSKU RUS'

Kijevska Rus' nakon primanja kršćanstva iz Bizanta u 10. stoljeću, naslijedila je od njega i kulturni model. Prva djela staroruske književnosti pisana su na staroslavenskom jeziku, prvom pisanom jeziku Kijevske Rusi i on je postao liturgijski jezik Pravoslavne crkve. Liturgija na narodnom jeziku stvorila je povoljne uvjete za razvoj pismenosti na tom istom jeziku. Sa sve većim razvojem pismenosti u Kijevskoj Rusi, sve je više knjiga prevedeno s grčkog na staroslavenski jezik.

Prihvatanje kršćanstva u 10. stoljeću bilo je osobito značajan faktor razvoja kulture Kijevske Rusi koja je tada poprimila potpuno novi oblik. Nakon toga najveći utjecaj imala je bizantska kultura, no i taj je utjecaj s vremenom bio preoblikovan na osnovi originalne istočnoslavenske kulture.¹⁷ Za Kijevsku Rus' otvorile su se nove perspektive razvoja kontakata s Europom, a mnogi poganski običaji postali su prošlost. Prihvatanje kršćanstva također je značilo i prihvaćanje novog pogleda na svijet i novog tipa svijesti. Smjena duhovnih i moralnih prioriteta u Rusi dogodila se bez stranih intervencija; to je bila unutarnja stvar države koja je sama izvršila svoj odabir.¹⁸ Kršćanstvo je stvorilo u Rusi čvrstu osnovu za objedinjavanje cjelokupnog društva i formiranje jedinstvenog naroda na osnovi zajedničkih principa. Jedan od glavnih rezultata prihvaćanja kršćanstva bio je novi osjećaj moralne odgovornosti svakog čovjeka za svoja djela kojeg je podržavala ideja života poslije smrti i ideja Posljednjeg suda. Iako je kategorija budućeg života postojala u slavenskim poganskim vjerovanjima, teško da se s njom povezivala odgovornost za život na zemlji.¹⁹ Taj je ideal postao važan faktor svijesti ljudi tog vremena i značio je važnu psihološku transformaciju.

Miješanje starog i novog rezultiralo je formiranjem fenomena staroruske kulture na slavenskoj osnovi, njenog procvata koji je u 11. i 12. stoljeću dobio naziv „zlatni vijek“. No treba naglasiti da je, za razliku od religije i osnovnih filozofskih znanja koje je Rus' primila od Bizanta i koji se nisu mijenjali do 17. stoljeća, u sferi umjetničke kulture Rus' počela stvarati samostalne forme, a to se posebno odnosi na književnost.

---

¹⁷ Šimova, N. V. et al. Istorija i kul'turologija. Moskva : Logos, 2000. Str. 110.

¹⁸ Šimova, N. V. et al. Istorija i kul'turologija. Moskva : Logos, 2000. Str. 125.

¹⁹ Vernadskij, G. V. Kievskaja Rus'. Moskva : Hronos, 1996. Str. 178.

3.3. KNJIŽEVNOST KIJEVSKE RUSI

Staroruska se književnost u svojim počecima sastojala gotovo isključivo od bizantskih i staroslavenskih tekstova. Temelj su tvorila liturgijska djela prevedena s grčkoga i prilagođena istočnoslavenskim prilikama.²⁰ Najranije tekstove staroruske književnosti činili su liturgijski tekstovi u užem smislu i duhovna književnost za čitanje, ponajprije propovijedi i životopisi svetaca, a pored toga i dogmatski spisi grčkih autora. Srednjevjekovnog čitatelja u knjigama nije privlačila toliko njihova umjetnička vrijednost, koliko mogućnost izvući iz njih moralnu pouku. Tekstovi su po strogim pravilima stavljeni u službu religiozno – sakralne funkcije, a povijesni tijek te književnosti mnogo su više određivali ustrajanje i čuvanje tradicije, statičnost i običaji nego inovacija i dinamika.²¹

Skriptoriji Kijevske metropolije, koji su istodobno služili kao velika kneževska državna pisarnica, bili su uz manastire prva književna središta u Rusiji. Budući da su nakon kristijanizacije osnovani brojni manastiri, a u kneževskome gradu Kijevu, u Novgorodu i drugim gradovima podignute veličanstvene crkvene građevine, postupno je nastala mreža pismenih klerika koji su djelovali na tim mjestima.²²

Teološka književnost Istočne crkve u velikoj se mjeri prenosila na Rus'. I životopisi svetaca prevedeni su već u 9. i 10. stoljeću. Uz prijevodnu književnost rano se pojavila samostalna književnost o duhovnim i političkim pitanjima Rusi, a posebice je u krugu oko Kijevo – Pečerskog manstira nastala originalna propovjedna i duhovna književnost. Životopisi (žitija) pravoslavnih svetaca bili su rano zastupljeni u staroruskoj književnosti. Uskoro su se životopisima svetaca iz bizantskoga kanona pridružili životopisi ruskih mučenika. Poseban žanr staroruske književnosti čine ljetopisi. Oni nisu predstavljali samo kronološko nabranje najvažnijih činjenica, nego i opsežne zbirke tekstova koji se mogu pripisati različitim žanrovima. Ljetopisi su bili temeljne knjige staroruske kulture; u njima nisu zapisivani samo događaji i djela, nego im se pridavao smisao i iz njih su se izvlačile poruke. Oni su po uzoru na bizantske kronike također počinjali sa stvaranjem svijeta i slijedili bizantsku svjetsku eru, koja je počela 5509. godine prije Krista, a u Rusiji je bila na snazi sve do 1. siječnja 1700. Kao i u ljetopisu, prijelomni su se političko – vojni događaji opisivali i u epskim tekstovima, tzv. slovima. To su uglavnom bile vojničke pripovijesti o vojnim porazima ili uspjesima.

---

²⁰ Lauer, R. Povijest ruske književnosti. Zagreb : Golden marketing : Tehnička knjiga, 2009. Str. 21.

²¹ Lauer, R. Povijest ruske književnosti. Zagreb : Golden marketing : Tehnička knjiga, 2009. Str. 21.

²² Lauer, R. Povijest ruske književnosti. Zagreb : Golden marketing : Tehnička knjiga, 2009. Str. 21.

3.4. ZLATNO DOBA KIJEVSKJE RUSI

U zlatnom razdoblju Kijevske Rusi za vrijeme Jaroslava Mudrog (11.-12. st.) država je bila na vrhuncu kulturne, vojne i političke moći, a njeni su visokobrazovani stanovnici bili na razini svojih bizantskih i zapadnoeuropskih suvremenika. Jaroslav je razvijao kršćansku kulturu stvorivši od Kijevske Rusi politički i ekonomski stabilnu, priznatu u širim srednjovjekovnim krugovima i jednu od najrazvijenijih država tog vremena. Promovirao je prijateljske i političke veze s ostalim razvijenim državama u okruženju, ali posebno sa zapadnom Europom. Obogativši se i učvrstivši svoju moć, knez je potrošio velika sredstva na ukrašavanje svoje prijestolnice, uzevši kao obrazac prijestolnicu Bizanta Konstantinopol. U Kijevu su se, kao i u Konstantinopolu, izgradila Zlatna Vrata, grandiozna katedrala Svete Sofije, ukrašena mramorom, mozaicima i freskama (1037. godine). Zapadni ljetopisci nazivali su Kijev biserom Istoka i suparnikom Konstantinopola.²³

Za vrijeme vladavine Jaroslava Mudrog izgrađene su stotine crkava u bizantskom stilu, obnovljene su mnoge tvrđave, uspostavljeni sudovi i unaprijeđeni zakoni. Također su izgrađeni mnogi manastiri koji su bili važni centri srednjovjekovne pismenosti u kojima su se prevodile i prepisivale knjige te nastajali originalni spisi. O tome svjedoči ljetopis „Povijest minulih godina“: *„Osnuje Jaroslav grad velik, a taj grad ima Zlatna vrata; udari temelje i crkvi Svete Sofije, mitropoliji, a zatim crkvi na Zlatnim vratima – Svete Bogorodice blagovještenja, zatim manastiru Svetoga Georgija i Svete Irine. I u vrijeme ovoga poče se vjera hrišćanska ploditi i širiti, i crnorizci se počeše množiti, i manastiri pojavljivati. I bje Jaroslav ljubitelj crkvenih ustava (statuta), popove voljaše mnogo, posebno crnorizce, i ka knjigama se privi, čitajući ih često i danju i noću. I sabra pisare mnoge i prevođahu oni sa grčkog na slovenski jezik. I spisaše knjige mnoge, na njima se uče ljudi vjernici i naslađuju se učenjem Božijim. (...) Jaroslav zasija književnim riječima srca ljudi vjernika, a mi žanjemo, učenje primajući književno.“*²⁴

Reforme Jaroslava Mudrog bile su političke, religiozne i obrazovne. Njegova je unutarnja politika bila usmjerena na povećavanje pismenosti stanovništva i u te je svrhe dao izgraditi mnoge škole i učilišta. Knez je brinuo o prosvjećenju i stoga je poticao monahe na prevoditeljsku djelatnost i prepisivanje grčkih knjiga. O tome također svjedoči Nestorov ljetopis: *„A Jaroslav ovaj, kao što rekosmo, ljubitelj bi knjiga i, mnoge napisavši, položi ih u crkvu Svete Sofije, koju sagradi sam. Ukrasi je zlatom i srebrom, i sasudima crkvenim; u njoj*

²³ Rrybakov, B. Rođenje Rusi. Moskva : AiF Print, 2004. Str. 88.

²⁴ Nestor Kijevski. Povijest minulih ljeta. Beograd : IKP „Nikola Pašić“, 2003. Str.94.

*pak uznose Bogu određene pjesme u određeno vrijeme. I druge crkve podiže po gradovima i po mjestima, postavljajući popove i dajući im od blaga svojega platu, zapovjedajući im da uče ljude, zato jer je to njima od Boga povjereno, i da dolaze često crkvama.*²⁵

Naziv „Mudri“ Jaroslav je dobio zahvaljujući stvaranju najstarije zbirke staroruskih zakona „Ruska pravda“. U njegovo vrijeme razvijaju se arhitektura i slikarstvo. Do kraja 10. stoljeća u Rusi je postojala bogata tradicija drvenog graditeljstva, a nakon primanja kršćanstva uvodi se kamena monumentalna arhitektura čiji su principi gradnje bili usvojeni iz Bizanta. Bizantski graditelji bili su pozvani u Kijev kako bi staroruskim majstorima prenijeli svoje iskustvo. Iz Bizanta su također dospjele nove vrste monumentalnog slikarstva kao mozaik i freska, a također i izrada ikona. Sve što se odnosi na umjetnost srednjovjekovne Rusije predstavlja spoj ovozemaljskog i božanskog. Književnost, slikarstvo i arhitektura odražavali su vezu ovog svijeta s nebeskim svijetom. U staroruskim književnim djelima uvijek su bili jasno izraženi sveti i simbolični motivi.

3.5. UTJECAJ MONGOLA NA KULTURU KIJEVSKE RUSI

Mongolsko osvajanje Kijevske Rusi naglo je okončalo razvoj staroruske državnosti i izmijenilo smjer kulturnih veza od Europe prema Aziji. Izmijenila se bit njene vanjske politike: od samostalne se pretvorila u ovisnu, a bazu kršćanske psihologije zamijenila je istočno-robovskom psihologijom.²⁶ Vladavina Zlatne horde dovela je do dugotrajnog opadanja kulture, ekonomije i političkog razvoja i označila je početak nazadovanja istočnoslavenskog teritorija u odnosu na zapadnoeuropske zemlje. Masovno su uništeni staroruski gradovi, zaustavljena je kamena gradnja, znatno je smanjena umjetnost, neki obrti su nepovratno nestali, a danak koji su kneževi plaćali Hordi gotovo je u potpunosti zaustavio novčani obrat unutar ruskih zemalja. 242 godine mongolske vladavine donijele su potpuno opadanje ruske kulture koja se do tada neometano razvijala.

3.6. NOVI KULTURNI ZAMAH

Tek krajem 14. stoljeća u vrijeme okupljanja ruskih zemalja oko Moskve dolazi do ponovnog razvoja kulture. Osnovni sadržaj kulturnog procesa u 15. stoljeću bila je zadaća nacionalnog

---

²⁵ Nestor Kijevski. Povijest minulih ljeta. Beograd : IKP „Nikola Pašić“, 2003. Str.95.

²⁶ Vernadskij, G. V. Mongoly i Rus'. 1953. http://royallib.ru/read/vernadskiy_georgiy/mongoli_i_rus.html#0 (29.3.2014.)

oslobođanja i jačanje moći jedinstvene Ruske države. U tom razdoblju jača uloga i značenje ruskog jezika, nastaju književna djela koja se sve više potčinjavaju jedinstvenoj temi izgradnje države. Raste interes za nacionalnu povijest, u sjeveroistočnoj Rusi se obnavljaju samostanske škole i učilišta, prepisuju se stare i stvaraju se nove rukopisne knjige, raste pismenost stanovništva, a u književnosti tog razdoblja posebno mjesto zauzima ljetopis.

S usponom Moskovske Kneževine u 15./16. stoljeću staroruska pripovjedna književnost dobila je poseban status. U doba cara Ivana Groznog književni je život procvjetao i uvedeno je tiskarstvo. Moskovski tiskovni dvor kojeg je ustanovio Ivan Fjodorov, prvi ruski tiskar, pružio je nove mogućnosti. Zamah kulturne europeizacije Moskva je dobila iz konfesionalne i ideološke borbe s Poljskom. Iz tog je sukoba ruska književnost dobila važne nove poticaje.

4. SREDNJOVJEKOVNE KNJIŽNICE ZAPADNE EUROPE

Početak srednjeg vijeka u zapadnoj Europi organizira se nekoliko barbarskih kraljevina. U razdoblju od 5. do 7. stoljeća barbarske države bile su na niskom stupnju kulturnog razvoja. Barbari su uništili antičku kulturu s kojom su propale gotovo sve dotadašnje knjižnice. Razvojem kršćanstva, razvija se i nova kršćanska kultura, a s njom se javljaju i knjižnice, prvenstveno u samostanima.

Na zapadu su pape obnovile tradiciju osnivanja knjižnica, samo u skromnijem obliku. Rim je već u prvim stoljećima bio centar iz kojeg su se crkveni rukopisi odnosili u druge zapadne zemlje. Kroz srednji vijek pisana riječ sporo se širila, od pojedinačnih primjeraka knjige, koji su bili umnožavani zahvaljujući prepisivačkoj djelatnosti, do masovne proizvodnje knjiga nakon izuma tiskarskog stroja. Budući da su samostani bili prva žarišta pismene kulture, a knjige su u početku služile očuvanju i širenju kršćanskog nauka i zbog rastuće je moći Crkve religija oblikovala sve sfere života srednjovjekovnog čovjeka, ne čudi da je većina knjiga nastalih na području Europe u srednjem vijeku bila upravo religioznog karaktera. Iako je takva literatura postojala i puno prije, zlatnim dobom samostanske prepisivačke djelatnosti smatra se 12. stoljeće, kada redovnici diljem Europe kopiraju prije svega tomove Biblije, psaltire, pravilnike crkvenih redova, teološke rasprave, brevijare (molitvenike) i slična djela, uglavnom na latinskom, službenom jeziku liturgije.²⁷

---

²⁷ Brezović, M. Povijest knjige u srednjem vijeku. 2013.
http://www.academia.edu/4761000/Povijest_knjige_u_srednjem_vijeku_PDF. (13.3.2014.)

Početak srednjeg vijeka kršćanski su redovnici prepisivali crkvene knjige za svoje (liturgijske) potrebe, a zatim su ponovno otkrili zaboravljena antička djela i uvidjeli važnost njihova očuvanja prepisivanjem. S takvom produkcijom, srednjovjekovni su samostani počeli stvarati velike knjižnice. Takve su knjižnice služile samo u svrhe obrazovanja redovnika i smatrane su esencijalnim za njihov duhovni razvoj. Mnoga djela grčke i rimske književnosti sačuvana su zahvaljujući prepisivačkoj djelatnosti srednjovjekovnih samostana. Do početka 13. stoljeća, zbog pojave prvih sveučilišta, razvile su se prepisivačke ustanove i izvan samostanskih i crkvenih krugova. Knjižnice svih samostana imale su sličan knjižni fond i slično grupiranje po predmetima. U početku svakog inventara ili kataloga stajali su spisi svetih otaca, a slijedili su suvremeni pisci (magistri moderni), na kraju ukoliko ih je bilo, stavljani su klasični pisci.

Po nekim izvorima, pisari su pisali i do 16 sati dnevno, tj. cijelo vrijeme slobodno od religioznih dužnosti. Noću su malo pisali, jer je to zbog slabog osvjetljenja bilo naporno i donosilo više grešaka u prepisanom tekstu.²⁸ Zapisi o autoru ili prepisivaču manuskripta rijetki su u srednjovjekovnim knjigama, a sve se češće pojavljuju tek pred kraj srednjeg vijeka. Prepisivači i minijaturisti početkom srednjeg vijeka bili su uglavnom redovnici i redovnice, a rjeđe svjetovnjaci.

U srednjem vijeku je u mnogo slučajeva u istoj prostoriji zajedno bila knjižnica i skriptorij (posebna prostorija unutar samostana predviđena za prepisivanje knjiga). To je bio čest slučaj kod knjižnica s manjim knjižnim fondom. S vremenom su knjižnice bile odvajane od skriptorija pa su dobivale svoje prostorije i svoj poseban katalog. U bibliotečnim prostorijama knjige su bile izložene po pultovima, a poslije po policama i ormarima. Na pultovima, a isto tako i na otvorenim policama, knjige su bile pristupačne čitaocu pa ih je on lako mogao odnijeti ili bar maknuti s određena mjesta. Da se to ne bi događalo, vezali su ih lancima, naročito rijetke i skupocjene knjige. Tako vezane knjige zvale su se „*libri catenati*“ (knjige na lancu). Knjižni fondovi bili su popisani u katalogima, koji su prvotno bili isto što i inventari. S vremenom su ti katalogi bili usavršeni i prilagođeni potrebama. Katalogi su obično sadržavali spisak knjiga po mjestu na pultu ili polici. To je mjesni katalog i on se često pojavljuje u srednjovjekovnim knjižnicama. Negdje su katalogi pisani po autorima, drugdje po jezicima ili strukama.²⁹ Knjižnicom je upravljao knjižničar, tzv. „*librarius*“ ili „*armarius*“. Stručnog knjižničara nije bilo, nego su njihovu dužnost obavljali redovnici, svećenici i

---

²⁸Vidović, D. Opšta istorija biblioteka. Sarajevo : Zavod za izdavanje udžbenika, 1964. Str. 34.

²⁹Vidović, D. Opšta istorija biblioteka. Sarajevo : Zavod za izdavanje udžbenika, 1964. Str. 91.

profesori. Knjižni fondovi u većini knjižnica nisu bili veliki, a to je i razumljivo jer su se rukopisne knjige teško i sporo umnožavale.

U kasnom srednjem vijeku pored redovnika koji su dotada bili gotovo jedini nosioci kulture, svoj doprinos kulturi daju i plemstvo i građanski stalež. Nadzor Crkve postepeno je opadao. Kulturna aktivnost ovoga doba bila je znatna. Pored skolastike, koja se stalno razvijala, pojavljuju se sveučilišta. Nastaju dva nova tipa knjižnica: sveučilišne i kneževske. U 12. i 13. st. u Europi niču prva sveučilišta kao nova mjesta produkcije znanja, primjerice u Bologni 1088., zatim u Cambridgeu, Oxfordu, Napulju, Lisabonu, Parizu, Orleansu, Upsali itd. Uz njih nastaju i nove knjižnice, u načelu dostupne svima, a ne samo učenjacima. To znači da su ljudi mogli i na druge načine, osim kupovinom, doći do knjiga. Sveučilišne knjižnice, poput one u Sorbonni, sa preko 2 000 naslova, omogućavale su posudbu knjiga svakome tko ostavi svoje podatke i određeni depozit kao jamčevinu za knjigu. Tu su praksu nerijetko primjenjivale i samostanske knjižnice.³⁰

U razvijenom srednjem vijeku raste broj privatnih knjižnica, a njihovi su vlasnici u 14. i 15. st. najčešće bili aristokrati te bogatiji srednji sloj – trgovci, liječnici i gradski bilježnici. Uz sveučilišta, u svim većim europskim gradovima nastaju i knjižnice, koje se razlikuju od onih samostanskih, jer su namijenjene prvenstveno svojim studentima i učenjacima, a mnoge su od njih otvorene i za širu javnost.³¹ S pojavom sveučilišta, mijenja se i knjižni fond, i u knjižnice ulazi više svjetovna literatura. Tome je mnogo doprinijelo humanističko proučavanje klasične literature. Sredinom petnaestog stoljeća pojavljuje se tiskarski stroj i time nastaje preokret u veličini knjižnog fonda, jer se do knjiga dolazi puno lakše i brže. Petnaesto je stoljeće ujedno označilo kraj srednjeg vijeka u Europi dok je u Rusiji on trajao još gotovo dva stoljeća.

5. KNJIGA SREDNJOVJEKOVNE RUSIJE

5.1. PREPISIVAČKA DJELATNOST

Najstarije sačuvane rukopisne knjige istočnih Slavena nastale su početkom 11. stoljeća, no znanstvenici smatraju da su se takve knjige mogle pojaviti u Kijevskoj Rusi već u 9. stoljeću nakon pojave slavenske pismenosti. Pisanje knjiga u Kijevskoj Rusi bilo je povlastica Crkve

---

³⁰ Sizer, M. A. Making revolution Medieval : revolt and political culture in late Medieval Paris : ProQuest, 2008. Str. 281.

³¹ Brezović, M. Povijest knjige u srednjem vijeku. 2013.

http://www.academia.edu/4761000/Povijest_knjige_u_srednjem_vijeku_PDF. (13.3.2014.)

koja je trebala sve veći broj liturgijskih knjiga. U većini slučajeva pisari su kopirali tekstove i crteže nekog originalnog djela, a ponekad su pisali svoja originalna djela.

Prve knjige Kijevske Rusi uglavnom su prijevodi biblijskih knjiga s grčkog jezika. Originalna djela staroruskih autora su životopisi svetaca (žitija), ljetopisi, slova, poučenja i dr. Većina knjiga bila je religioznog sadržaja, a knjige sa isključivo svjetovnim sadržajem u to su se vrijeme jako rijetko pisale. To je bilo u skladu s vjerovanjem većine autora tog vremena da se u pisanoj riječi prvenstveno mora odražavati Riječ Božja.

Malo je podataka o tome tko su bili staroruski pisari i u kakvim su uvjetima radili, i upravo zato velik interes predstavljaju zapisi na kraju rukopisnih knjiga. Ti zapisi donose podatke o prepisivaču i o situaciji nastanka knjige. Najčešće je u njima pisar navodio svoje ime, a ponekad i zanimanje. Prepisivanje knjiga bilo je dugotrajno i teško, smatralo se boguugodnim djelom, a isto tako vrlo cijenjenim poslom, a takav se rad bez dužnog strahopoštovanja smatrao velikim grijehom. Sačuvani su zapisi s navedenim početkom i krajem rada nad knjigom, npr. Ostromirovo evanđelje, koje se smatra najstarijom sačuvanom ruskom rukopisnom knjigom, bilo je napisano za sedam mjeseci.

Do 15. stoljeća rukopisne knjige pisale su se na pergamentu, a kasnije se počeo upotrebljavati papir na kojeg su postepeno prešli u potpunosti. Pergament je bio jako skup i sama izrada knjige je predstavljala velik trošak, pa se može reći da su knjige smatrane raskoši. One nisu predstavljale samo duhovnu nego i materijalnu vrijednost. Njihovi su uvezi bili načinjeni od marokenske kože i ukrašeni zlatom, srebrom i optočeni dijamantima, smaragdima i biserima. Ipak, Kijevska Rus' raspolagala je velikim brojem knjiga. Bez obzira na česte požare i potpuno uništenje knjiga za vrijeme ratova, osobito za napada Mongola, ostalo je sačuvano mnogo manuskripata, povelja i drugih dokumenata nastalih uglavnom u manastirskim knjižnicama. Sveukupan broj sačuvanih rukopisnih knjiga, napisanih i prepisanih u Rusi od 11. do 17. stoljeća, iznosi približno pedeset tisuća.³²

Osnovna pomagala pri pisanju i prepisivanju knjiga bili su pero i tinta. Često su se rukopisi ukrašavali mnogobrojnim crtežima ne samo na pojedinim stranicama, nego i na rubovima. Na početku teksta stajale su ornamentalne vinjete.

Prepisivanje knjiga odvijalo se uglavnom u manastirima. U Kijevskoj Rusi manastiri nisu bili samo religiozni centri; oni su također bili centri pismenosti, srednjevjekovnog obrazovanja i u njima su nastali začeci prvih škola. U njima su nastajali književni spomenici, vodili su se ljetopisi, formirali se književno-umjetnički pokreti. U manastirskim skriptorijima razvijale su

---

³² Vernadskij, G. V. Kievskaja Rus'. Moskva : Hronos, 1996. Str. 162.

se vještine pisara i formirali su se stalni kolektivi prepisivača. Situacija se promijenila u 12. stoljeću kada se u velikim gradovima prepisivanje knjiga pojavilo kao obrt. To govori o rastućoj pismenosti stanovništva i povećanoj potrebi za knjigama koju manastirski pisari nisu mogli zadovoljiti. Prepisivače knjiga uz sebe su imali mnogi kneževi, a neki od njih su i samostalno prepisivali knjige. Široka rasprostranjenost zapisa na korama breze koje su ruski znanstvenici otkrili u Novgorodu (Rusija) 1951. godine dovela je do zaključka o visokoj razini pismenosti ne samo među višim slojevima, nego i među običnim ljudima. Zapisi na korama od breze nađeni su u četrdeset različitih ruskih gradova. Kora od breze kao materijal za pisanje u Rusi se koristila od 11. do 15. stoljeća kada se pojavljuje papir, a ona nestaje iz upotrebe. Kora breze bila je jeftinija, ali nije bila primjerena za dugo čuvanje. Uglavnom se koristila u privatnoj korespondenciji i za osobne zapise, a za službene dokumente i ozbiljniju literaturu koristio se pergament. Ruski istraživač A. I. Sobolevskij smatra da je u razdoblju od 15. do 17. stoljeća bilo pismeno oko 50 % vojničkog staleža, oko 15% seljaštva i velik dio trgovaca.³³

Širenjem kulturnih veza Kijevske Rusi na njen teritorij stizalo je sve više knjiga iz inozemstva koje su donosili poslanici ili putnici, a također i strani arhitekti i umjetnici. U knjižnim ornamentima zamjetan je utjecaj Bizanta, Venecije, njemačkih i južnoslavenskih zemalja, kao i drugih europskih centara gdje je pisanje knjiga započelo ranije.

U raznim razdobljima srednjovjekovne istočnoslavenske države upotrebljavale su se različite vrste pisma. Od 11. do 14. stoljeća u upotrebi je bio ustav ili ustavno pismo, najstarija vrsta pisma koju karakteriziraju geometrijski oblici slova. Slova su se pisala u redovima, njihovi gornji i donji krajevi nisu smjeli prelaziti granice redova, a riječi su se pisale gotovo bez razmaka. U 14. stoljeću ustav prelazi u poluustav čija su slova sitnija i međusobno povezana. U 15. stoljeću pojavljuje se treća vrsta pisma pod nazivom skoropis'. Kod njega su sva slova spojena i često se upotrebljavaju kratice, a nastala je zbog velike količine posla kojeg su obavljali pisari u državnim ustanovama ujedinjene Ruske države.

5.2. ODNOS PREMA KNJIZI

U Kijevske Rusi obrazovanost se jako cijnila. U literaturi tog vremena može se naći mnogo hvalospjeva knjizi, iskaza o koristi knjiga i „knjižnog učenja“. Ljubav prema knjizi smatrana je kršćanskom vrlinom i u skladu s tim čitanje je služilo duhovnom samousavršavanju. O

---

³³ Platonov, O. A. Kniga. <http://www.rusinst.ru/articletext.asp?rzd=1&id=4460> (3.4.2014.)

tome govori i primjer uvodne riječi Izbornika iz 1076. godine u kojem se čitatelju savjetuje da se ne žuri brzo doći do druge glave kada čita knjigu, nego da razmisli o čemu knjiga govori i da se triput vraća istoj glavi jer, kako smatra autor, brod se ne može izgraditi bez čavala, a isto tako čovjek ne može postati pravednik bez čitanja knjiga.³⁴ U ljetopisu „Povijest minulih godina“ autor Nestor objašnjava kakav utjecaj knjige imaju na ljude: „*Jer korist biva velika, knjigama smo upućeni i poučavani na put pokajanja, jer od riječi književnih dobivamo mudrost i uzdržavanja. Jer to su rijeke koje napajaju vaseljenu, to su – izvori mudrosti; u knjigama je neiscrpna dubina; njima se u tuzi tješimo.*“³⁵ Autor smatra da onaj tko često čita knjige razgovara s Bogom i da čitajući Evandjelja i žitija svetih otaca činimo svojoj duši veliku korist. Iz navedenoga se vidi da se već u razdoblju od 11. do 13. stoljeća formirao oduševljen odnos prema knjizi kao prema izvoru mudrosti i duhovnog, filozofskog poimanja svijeta. O tome svjedoče i riječi istaknutoga staroruskog propovjednika Kirilla Turovskog: „*Sladak je med i dobar je šećer, no i od jednog i od drugog bolji je knjižni razum: to je blago vječnoga života.*“ Djela Kirilla Turovskog bila su vrlo poznata i popularna u Kijevskoj Rusi. Sam je bio veliki ljubitelj knjiga i borio se za njihovu široku upotrebu u svim slojevima društva. U svom djelu „*Nastavlenie*“ obraća se obrtnicima: „*Ne govorite: imam ženu i hranim djecu i brinem se za dom ili služim knezu, ili držim obrt, zato nije naša stvar čitanje knjiga, nego stvar crnorizaca.*“³⁶

Knjige nisu bile samo izvor znanja o kršćanskoj vjeri, nego i predmet prestiža njenog vlasnika. Literarnost je bila privilegija viših slojeva društva i koncentrirana u gradovima, a knjige su se isto tako nalazile u posjedu obrazovanih ljudi koji su pripadali višem sloju. Tijekom međusobnih sukoba kneževa, jednim od najcjenjenijih opljačkanih trofeja smatrale su se upravo rukopisne knjige.

5.3. NAJZNAČAJNIJE KNJIGE KIJEVSKJE RUSI

Prve staroruske rukopisne knjige nastale u 11. stoljeću svjedoče o razvijenoj djelatnosti skriptorija u kojima su radiliiskusni pisari i umjetnici. Službeno je povijest knjige u Kijevskoj Rusi počela 1057. godine kada je napisano Ostromirovo Evandjelje, prva staroruska rukopisna knjiga napisana na ćirilici i pergamentu. Knjigu je napisao đakon Grigorij za novgorodskog namjesnika Ostromira. Knjiga se smatra originalnim staroruskim umjetničkim djelom.

³⁴ Sapunov, V. B. *Kniga v Rossii v XI-XIII vv.* Lenjingrad : Nauka, 1978. Str. 149.

³⁵ Nestor Kijevski. *Povijest minulih ljeta.* Beograd : IKP „Nikola Pašić“, 2003. Str.94.

³⁶ Gluhov, A. G. *Rus' knižnaja.* Moskva : Sovetskaja Rossija, 1979. Str. 76.

Drugom točno datiranom staroruskom knjigom smatra se Izbornik kneza Svjatoslava iz 1073. godine. Izbornik se smatra svojevrsnom staroruskom enciklopedijom u kojoj se razmatraju pitanja kršćanske liturgije, razjašnjavaju se neke teze Svetog Pisma, a sadržani su i različiti podaci iz područja astronomije, matematike, zoologije, botanike, filozofije, povijesti, gramatike i logike. Treća točno datirana staroruska rukopisna knjiga je Izbornik iz 1076. godine koji sadrži podatke o staroruskom svakodnevnom životu. Početkom 12. stoljeća pojavilo se Mstislavovo Evanđelje (1115. godine). Evanđelja i Izbornici predstavljaju raskošne primjere umjetnosti izrade knjiga Kijevske Rusi. Listovi njihovih knjiga bogato su ornamentirani i ukrašeni minijaturama.

Najstariji sačuvani staroruski ljetopisi su Lavrentjevski i Ipatjevski ljetopis. Sam žanr ljetopisa Kijevske Rusi predstavlja jednu od najvažnijih povijesno-kulturnih pojava istočnoslavenskog srednjevjekovlja. Za razliku od kronika većine europskih zemalja koje su pisane na latinskom jeziku, staroruski ljetopisi pisani su na staroslavenskom jeziku koji, iako nije bio identičan razgovornom narodnom jeziku, ipak mu je bio jako blizak.³⁷ To je uvjetovalo veliku popularnost ljetopisnog žanra u Kijevske Rusi. Ljetopisi nisu bili dostupni samo eliti, nego i širim slojevima pismenog stanovništva. Čitali su ih i pisali tijekom nekoliko stoljeća zbog čega su ostali sačuvani. Staroruski ljetopisi opisali su mnoštvo povijesnih događaja, stotine bitaka, pohoda, izgradnje gradova, poplave, požare, narodne pokrete, crkvene rasprave itd. Tradicija ljetopisanja nastala je u Kijevu u 10. stoljeću, no uskoro se proširila u gotovo sve dijelove Kijevske Rusi. Njihovi su autori bili monasi u manastirima, pri kneževskim dvorovima, predstavnici kneževske administracije i čak sami kneževi. Isprva su ljetopis činili samo zapisi najvažnijih događaja po godinama. Jedan od prvih takvih ljetopisa bio je sastavljen u Kijevu za vrijeme Jaroslava Mudrog i nosi naziv „Povijest minulih godina“ („*Povest' vremennyh let*“) i smatra se da ju je napisao Nestor, monah Kijevo – Pečerskog manastira, 1113. godine. Djelo prati Kijevsku Rus' od njenog nastanka do početka 12. stoljeća, a kroz cijeli ljetopis provlači se ideja o neophodnosti zajedničkog djelovanja staroruskih kneževa protiv zajedničkih neprijatelja i prestanak sukoba među njima. „Povijest minulih godina“ nije samo skup činjenica o ruskoj povijesti, nego ima veliko značenje i kao književni i kulturni spomenik. Kao i u ljetopisu, prijelomni su se političko-vojni događaji opisivali i u epskim tekstovima. Najpoznatijim i najstarijim staroruskim epom smatra se „Slovo o vojni Igorevoj“, nastalo u 12. stoljeću. Ep opisuje pohod kneza Igora protiv nomadskog plemena Polovaca. Pisac spjeva je nepoznat, a osnovna ideja je poziv kneževima

---

³⁷ Bahtiarov, A. A. Istorija knigi na Rusi. Sankt Peterburg : Tipografija i Hromolitografija, 1890. Str. 157.

da se ujedine protiv zajedničkog neprijatelja. „Slovo“ svjedoči o visokoj razini kulture, nacionalne svijesti i patriotizma ruskog naroda Kijevske Rusi.

5.4. SUDBINA KNJIGE NAKON RASPADA KIJEVSKE RUSI

Veliki dio spomenika pisane kulture domongolskog perioda uništen je tijekom čestih požara i napada, a za vrijeme vladavine Zlatne Horde nanesen je težak udarac staroruskoj kulturi i zaustavljen je njezin razvoj. Već u 11. stoljeću u povremenim napadima nomadskih plemena stradali su manastiri i ogromne kulturne vrijednosti koje su se u njima nalazile.³⁸

U 15. stoljeću, stoljeću uzdizanja Moskovske Rusi, ruska knjižna umjetnost postala je potpuno samosvojna, uspjevši inkorporirati u sebi iskustvo najboljih bizantskih, bugarskih i srpskih izografa.³⁹ Nova epoha u povijesti ruske knjige započela je s pojavom tiska. Tiskanje knjiga u Moskvi počelo je 1550-ih godina, a prva točno datirana ruska tiskana knjiga bila je „Apostol“, tiskana 1564. godine. Knjiga sadržava novozavjetne Poslanice i Djela apostolska, a tiskao ju je prvi ruski tiskar Ivan Fjodorov. Prva tiskara nastala je na zahtjev ruskog cara Ivana Groznog, a glavni razlozi za to bili su potreba za većim brojem knjiga vezana uz širenje teritorija, razvoj obrta i trgovine, potreba za jačanjem državne cenzure i politika centralizacije. Koncem 17. stoljeća tiskana produkcija istisnula je rukopisnu knjigu, no u crkvenoj tradiciji umjetnost izrade rukopisne knjige sačuvala se do današnjih dana.

6. KNJIŽNICE KIJEVSKE RUSI

Počeci knjižne tradicije u Kijevskoj Rusi povezani su s prihvaćanjem kršćanstva i gradnjom prvih manastira, a prve knjižnice na njenom tlu pojavile su se u 11. stoljeću za vrijeme kulturnog procvata Kijevske Rusi. U velikim gradovima Kijevske Rusi kao što su Kijev, Novgorod, Vladimir, Černjigov i drugi pismenost je bila široko rasprostranjena, kao i prepisivanje staroslavenskih i prijevod stranih knjiga. Od 11. stoljeća na prostoru Kijevske Rusi manastiri su igrali osnovnu ulogu u pisanju i prepisivanju knjiga, prikupljanju pisanih spomenika, njihovom čuvanju i rasprostranjivanju, kao i organizaciji knjižnica koje su sačuvale srednjovjekovno knjižno naslijeđe istočnoslavenskih naroda. Knjižni fondovi u manastirima koji su brojali stotine tomova učinili su od njih centre prosvjećenosti i kulture. U

---

³⁸ Sapunov, V. B. *Kniga v Rossii v XI-XIII vv.* Lenjingrad : Nauka, 1978. Str. 16.

³⁹ Pospelov, A. *Knjižnaja miniatjura Drevnej Rusi.* <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/30762.htm> (3.4.2014.)

razdoblju od 11. do 13. stoljeća bili su osnovani manastiri u Kijevu, Novgorodu, Vladimiru, Rjazanju, Rostovu, Suzdalju, Polocku, Pskovu i drugim gradovima. Do napada Mongola u Kijevskoj Rusi bilo je oko sedamdeset manastira koji su bili smješteni po cijelom teritoriju Staroruske države.⁴⁰

Prostorije u kojima su se čuvale knjige uglavnom su se nazivale „*knjigohranjilišče*“, tj. spremište knjiga, a ponekad se upotrebljavao naziv „*knjigohranjiteljnaja palata*“, tj. prostorija za pohranu knjiga. Taj naziv odražava primarnu karakteristiku prvih staroruskih knjižnica, a to je funkcija stvaranja i čuvanja knjiga. Iako su te knjižnice sadržavale u sebi elemente prosvjetiteljske ustanove, knjižnog skriptorija i spremišta knjiga, njih se ne može smatrati knjižnicama u suvremenom smislu te riječi. Sama riječ knjižnica (rus. *biblioteka*) u Kijevskoj i kasnije Moskovskoj Rusi gotovo se uopće nije koristila. Taj se termin prvi put spominje u znamenitoj Gennadijevskoj Bibliji koja je prevedena i prepisana u Novgorodu krajem 15. stoljeća. Riječ biblioteka tadašnjim je ljudima bila gotovo nepoznata i zbog toga je prevoditelj te Biblije dao pojašnjenje pojma riječima „knjižni dom“.

Analizom najvećih manastirskih knjižnica ustanovljeno je da su njihovi knjižni fondovi bili podijeljeni na tri osnovna dijela: liturgijske knjige koje su činile najveći dio fonda, zatim knjige za obavezno zajedničko čitanje i tzv. ćelijske knjige, odnosno knjige koje su se čitale u pojedinačnim manastirskim prostorijama, odnosno ćelijama. Među posljednjim knjigama za osobno čitanje bilo je također i knjiga svjetovnog sadržaja.

Tijekom nekoliko stoljeća u manastirskim i crkvenim knjižnicama bio je koncentriran gotovo cjelokupan knjižni fond države. Osnivači mnogih manastira bili su profesionalni pisci i prepisivači ili jednostavno bibliofili, a manastiri su dugo vremena bili glavni centri duhovnog prosvjedenja naroda i najveće koncentracije knjiga. Zbog toga se i knjižna tradicija razvijala u skladu s potrebama svećenstva što je rezultiralo dugotrajnim čuvanjem interesa za duhovno i religiozno-poučno čitanje u ruskom društvu. Značenje staroruskih manastirskih knjižnica koje su bile i prosvjetiteljske institucije i skriptoriji je ogromno jer su upravo one sačuvale najznačajnije pisane spomenike staroruske pismenosti. Knjige su bile obavezan dio svakog manastira i svake crkve jer su bile neophodne za liturgiju, a budući da su predstavljale ogromnu materijalnu i duhovnu vrijednost, čuvale su se u posebnim prostorijama. Veliku ulogu igrao je obrazovan svećenik koji je imao interes za knjigu i koji se bavio ne samo popunjavanjem fonda crkvene ili manastirske knjižnice nego je i prikupljao knjige koje su

---

⁴⁰ Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnogo dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003. Str. 48.

njega osobno zanimale, tj. stvarao je svoju osobnu knjižnicu. Nažalost, o velikom broju osobnih knjižnica svećenika ne postoje detaljniji opisi, već samo kraće napomene.⁴¹

U manastirskim knjižnicama razrađen je strog sustav ulaganja i čuvanja rukopisa koji se održao u manastirima sve do 19. stoljeća. Zbog toga su fondovi nekih manastirskih knjižnica ostali sačuvani do današnjeg dana u više – manje neizmijenjenom obliku.

Tako je Kijevo - Pečerski manastir u Kijevu imao statut iz koji propisuje da manastiri moraju imati knjižnice, a za čuvanje knjiga preporučivalo se imenovati posebnog čovjeka, odnosno knjižničara. U dane kada su monasi bili slobodni od fizičkog rada, okupljali su se u knjižnici na poziv „*knjigohranitelja*“, tj. knjižničara i čitali svaki svoju knjigu do večeri kada bi ih na ponovni poziv knjižničara vraćali. Prema navedenom statutu, oni monasi koji ne bi vratili knjige na vrijeme, dobivali su pokoru. Također statut donosi posebna poglavlja koja su se odnosila na prava i obveze knjižničara i čitatelja.

Knjige i druge spomenike pismenosti 10. i 11. stoljeća prikupljali su ne samo svećenici, nego i veliki kneževi Kijevske Rusi. Prema ljetopisu „Povijest minulih godina“, knez Jaroslav Mudri u 11. stoljeću pozvao je u Kijev mnoštvo pisara radi prepisivanja slavenskih i grčkih knjiga, dio kojih je kasnije skupio u hramu Svete Sofije, osnovavši na taj način prvu knjižnicu Kijevske Rusi i općenito prvu knjižnicu istočnih Slavena o kojoj će kasnije biti više riječi.

Slijedeći primjer knjižnice pri hramu Svete Sofije u Kijevu, u raznim gradovima nastaju vlastiti skriptoriji u kojima se kopiraju rukopisi i nastaju ljetopisni zbornici i književna djela. Jednom od najstarijih i najznačajnijih knjižnica Kijevske Rusi smatra se knjižnica Kijevo - Pečerskog manastira. Osim tih dviju knjižnica, najbogatiji knjižni fond imale su knjižnica novgorodskog hrama Svete Sofije i knjižnica crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u gradu Vladimiru. Pored njih valja spomenuti i značajne knjižnice pri Spasskoj crkvi u gradu Černjigovu, pri crkvi Uznesenja u gradu Smolensku i crkvi Svete Sofije u gradu Polocku. Važan centar staroruske pismenosti nastao je i u gradu Pskovu nakon izgradnje Spaso – Mirožskog manastira u 12. stoljeću. U sklopu manastira oformljena je i knjižnica koja se uglavnom popunjavala knjigama iz Novgoroda, centra pismenosti sjevernog dijela Kijevske Rusi. Na sjeveroistoku države u pisanju knjiga se istaknula eparhija grada Rostova u čijoj je crkvi Uznesenja u 12. stoljeću počela tradicija pisanja ljetopisa. Iz Kijeva, Novgoroda i Pskova pismenost se širila u sve krajeve Kijevske Rusi. Među knjižnim centrima mnogih staroruskih gradova stalno se odvijala razmjena knjiga, a i prepisivači i pisci su često posjećivali manastire u udaljenim gradovima države kako bi svoja umijeća i iskustva prenosili

---

⁴¹ Žukovskaja, D. Stanovlenie i razvitie bibliotek v Rossii.
http://www.historicus.ru/Stanovlenie_i_razvitie_bibliotek_v_Rossii/ (4.4.2013.)

drugima. Često su u iste svrhe zvali pisce i prepisivače iz inozemstva u Kijevsku Rus'. O sastavu knjižnog fonda knjižnica tog vremena ostalo je malo podataka. U većini slučajeva fond su činila djela religioznog karaktera, biblijske knjige, poučna djela kršćanskih pisaca, liturgijska literatura, prijevodna religijska literatura, životija svetaca, knjige povijesnog sadržaja i radovi iz geografije, prijevodi grčkih i latinskih romana i priča, a isto tako i državni dokumenti.⁴²

6.1. NAJVAŽNIJE KNJIŽNICE KIJEVSKE RUSI

Prvu knjižnicu Kijevske Rusi osnovao je kijevski knez Jaroslav Mudri 1037. godine. Jaroslav je okupio mnoge pisare i dao im zadatak napraviti kopije mnogih knjiga koje su do tada bile napisane na staroslavenskom jeziku i naredio je da se prevedu grčke knjige na slavenski jezik. Osim toga knez je nabavio mnogo drugih knjiga od kojih je neke kupovao iz inozemstva. Svo to knjižno bogatstvo Jaroslav je smjestio u crkvu Svete Sofije u Kijevu i na taj način stvorio prvu knjižnicu Kijevske Rusi.

Posao prevođenja i prepisivanja knjiga s kojim je započeto pri Jaroslavu Mudrom nastavili su njegovi potomci zbog čega se knjižni fond prve staroruske knjižnice stalno povećavao. Ta je knjižnica vjerojatno bila najveći skup rukopisnih knjiga u Kijevskoj Rusi. Točan broj knjiga nije poznat, ali Nestorov ljetopis navodi da je prepisivačka djelatnost i nabavljanje novih knjiga bilo dobro i široko organizirano i razvijalo se iz godine u godinu.⁴³ Povjesničar ruske crkve E. Golubinskij naveo je da je knjižnica imala u posjedu 500 tomova, a neki znanstvenici smatraju da je knjižnica Kijevske Sofije imala nekoliko tisuća knjiga na raznim jezicima. Iako fond knjižnice nije ostao sačuvan (danas postoje samo dva rukopisa iz te knjižnice, za koje se pretpostavlja da su nastali u skriptoriju te iste knjižnice) i iako nema nikakvih sačuvanih kataloga, znanstvenici su pokušali rekonstruirati njezin fond. U tome im je pomogao sačuvan rukopis Izbornika iz 1073. godine. Radi se o zborniku koji se sastoji od četiristo članaka enciklopedijskog karaktera koji je sastavljen na osnovi knjižnog fonda prve kijevske knjižnice. Na taj su način prema navedenim referencama u Izborniku mogli s velikom sigurnošću suditi o sastavu njenog fonda. Fond se uglavnom sastojao od religiozne literature što je odražavalo nastojanje kneza da podržava širenje kršćanstva u Rusi i jačanje crkve. Tako su se u knjižnici mogla naći životija svetaca, evanđeoski i apostolski poučni tekstovi, proročki tekstovi. Osim toga, sastavljač Izbornika uključio je u njegov sastav građu iz izvora

---

⁴² Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnog dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003. Str. 48.

⁴³ Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnog dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003. Str. 38.

svjetovnog sadržaja kao što su povijesne kronike, radovi iz područja prirodnih znanosti, filozofski i pravni traktati. Znanstvenici pretpostavljaju da su se u fondu prve kijevske knjižnice čuvali i važni državni dokumenti nastali u Kijevsjoj Rusi, kao npr. prva zbirka zakona „Ruska pravda“, „Crkveni statut“, prvi ljetopisi i originalna djela staroruskih književnika kao „Slovo o zakonu i blagodati“ metropolita Ilariona i drugi.

Iako je krug čitatelja knjižnice bio vrlo ograničen, sama činjenica prikupljanja i čuvanja knjiga pridonijela je povećavanju broja pismenih i obrazovanih ljudi u Kijevsjoj Rusi. Na knjigama te knjižnice obrazovalo se nekoliko generacija staroruskih književnika.

Razlog neobične vrijednosti rukopisnih knjiga bio je taj što su pri pljačkaškim napadima neprijatelja one uvijek bile željen i cijenjen plijen. Upravo zbog toga u to je vrijeme bilo teško sačuvati knjižnicu. Ako je suditi prema drevnim aktima i ljetopisima, knjige su tada bile jednako vrijedne kao zlatne i srebrne posude ili drago kamenje. Jedan molitvenik je koštao osam grivni, a u to se vrijeme moglo kupiti cijelo selo za pedeset grivni (staroruska novčana jedinica). Također, knjige su često bile uništavane u požarima. Smatra se da je knjižnica crkve Svete Sofije nekoliko puta stradala u požaru i ponovno se izgradila. Nakon mongolskog pljačkanja Kijeva 1240. godine sudbina prve kijevske knjižnice ostaje nepoznata. Kasnije nisu nađeni nikakvi njezini tragovi, a s druge strane ne postoje nikakvi podaci o njenom uništenju. Zbog toga neki istraživači smatraju da se ta legendarna knjižnica do današnjeg dana nalazi u podzemlju kijevske crkve Svete Sofije. U literaturi o povijesti knjige i bibliotekarstva Rusije često se spominju podaci o potrazi za knjižnicom Jaroslava Mudrog. Za blagom Jaroslava odavno se traga, no njegova tajna još nije otkrivena.⁴⁴

Za Kijevsku Rus' i za daljnji razvoj pismenosti i kulture knjižnica pri kijevsjoj crkvi Svete Sofije imala je ogromno značenje jer su se na temelju rukopisa koje je ona čuvala pisale nove knjige i radili novi prijevodi. Ona nije bila samo centralno spremište knjiga cijele metropolije, nego i državna knjižnica koja je provodila prikupljanje i čuvanje najvažnijih državnih dokumenata. Dugo vremena ona je služila kao primjer drugim knjižnicama. Na njenom primjeru izgradile su se knjižnice u mnogim staroruskim gradovima. Također, njen velik značaj je i u njenom doprinosu pismenosti i obrazovanju stanovništva Kijevske Rusi.

Ona, međutim, nije bila jedina knjižnica u Kijevu. Veliku kolekciju knjiga imao je i Kijevo – Pečerski manastir, najznačajniji manastir u Kijevu i cijeloj Kijevsjoj Rusi. Prvi staroruski monasi živjeli su u pećinama koje su se nalazile nedaleko od Kijeva. S vremenom su sebi izgradili crkvu i manastirske sobe (ćelije) te su to mjesto ogradili zidom. Tako je sredinom 11.

---

⁴⁴Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnogo dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003. Str. 46.

stoljeća nastao Kijevo - Pečerski manastir („pečera“ na staroruskom znači „pećina“). Među monasima Kijevo - Pečerskog manastira bilo je mnogo učenih, obrazovanih ljudi koji su prevodili knjige sa stranih jezika, sastavljali zbornike ili sami pisali knjige. Kijevo – Pečerski manastir je prvi imao statut koji je određivao pravila života monaha u njemu. Mnogo knjiga sa sobom su donijeli majstori i umjetnici koji su gradili i uređivali crkvu Svete Sofije, a također su monasi Kijevo – Pečerskog manastira putovali u Bizant kako bi došli u posjed novih knjiga koje su donijeli sa sobom natrag u Kijev. Te su knjige postale jezgra Kijevo – Pečerske knjižnice. Ta je knjižnica imala svoj skriptorij, a također se u njoj razvila škola pisanja ljetopisa iz koje je potekao najpoznatiji kijeovski ljetopisac Nestor. Knjižnica se širila do sredine 12. stoljeća, no s početkom međusobnih sukoba staroruskih kneževa, knjižnica je nekoliko puta bila opljačkana. U napadu Mongola 1240. godine Kijevo – Pečerski manastir bio je potpuno uništen, a njim je nestala i knjižnica. Obnovljeni su tek nakon dva stoljeća zajedničkim snagama crkve i kneževskih obitelji.

Drugi najveći kulturni centar Kijevske Rusi bio je grad Novgorod, najstariji centar pismenosti ruskog sjevera. I u njemu su knjige stradale kao u drugim gradovima Kijevske Rusi, no Novgorod je izbjegao mongolske napade. Upravo zbog toga više od polovice sačuvanih knjiga iz razdoblja od 12. do 14. stoljeća nađeno je u Novgorodu. Novgorod je tijekom godina prikupljao i čuvao najstarije spomenike staroruske pismenosti među kojima se nalaze prve staroruske rukopisne knjige Ostromirovo evanđelje, Mstislavovo evanđelje i Izbornik iz 1073. godine. U Novgorodu je pronađena najstarija ruska povelja, najstariji osobni pisani akt, kao i mnogi radovi iz geografije i matematike, zbirke zakona, prijevodi s grčkog i latinskog, književna djela staroruskih pisaca i dr. U Novgorodu je također pronađeno više od petsto zapisa na kori od breze koji su dokazali da je pismenost u Kijevske Rusi bila raširena i među običnim pukom.⁴⁵ Iz navedenog se može zaključiti da je srednjovjekovni Novgorod bio na visokoj kulturnoj razini o čemu najbolje svjedoči postojanje velike knjižnice pri novgorodskoj crkvi Svete Sofije. Crkva je izgrađena sredinom 11. stoljeća za vrijeme kneza Vladimira, sina Jaroslava Mudrog. Zbog svojih knjižnih bogatstava i značajne kolekcije slava velike novgorodske knjižnice bila je poznata u cijeloj Kijevske Rusi. Zbog toga su u nju dolazili monasi iz udaljenih manastira iz svih krajeva velike države. Za razliku od kijevske knjižnice, iz novgorodske je do danas ostalo sačuvano mnogo knjiga. 1575 tomova njene knjižnice danas se čuva u Sankt Peterburgu.

---

⁴⁵ Gluhov, A. G. Rus' knižnaja. Moskva : Sovetskaja Rossija, 1979. Str. 80.

Prepisivanje knjiga u novgorodskoj knjižnici nisu organizirali kneževi, nego crkveni poglavari, arhiepiskopi. Oni su organizirali skriptorije u kojima su radili ne samo svećenici, nego i obrtnici koji nisu imali veze s Crkvom. Od devedeset četiri poznata pisara novgorodske knjižnice, pedeset dva su bili svećenici, a četrdeset dvoje pisara nije navelo svoju pripadnost Crkvi iz čega su znanstvenici zaključili da se radi o svjetovnim osobama, uglavnom obrtnicima. Novgorodska knjižnica pri crkvi Svete Sofije postoji i danas na tom istom mjestu, u nekoliko dvorana na koru crkve. Rekonstruirani fond knjižnice broji oko tisuću rukopisnih knjiga u kožnim uvezima. U knjižnici se danas čuvaju i neki unikalni primjerci građe, kao na primjer originalna pisma cara Petra Velikog ili prvi topografski plan Moskve, razni ljetopisi, knjige o liječenju i dr.

6.2. KNJIŽNICE KIJEVSKJE RUSI U VRIJEME MONGOLSKE VLADAVINE

Mongolski napad na Kijevsku Rus' u 13. stoljeću nanio je ogromne štete njenim knjižnicama i cjelokupnoj knjižnoj kulturi. Staroruski ljetopisi zabilježili su mnogo slučajeva iz tog razdoblja u kojima su uništene rukopisne knjige. Na primjer, prilikom mongolskog osvajanja grada Vladimira 1238. godine mnoštvo je ljudi bilo pobijeno, zgrada porušeno i knjiga spaljeno. Slična sudbina snašla je i prijestolnicu države Kijev; 1240. godine u napadu na grad opljačkana je crkva Svete Sofije i svi kijevski manastiri. Tom je prilikom opljačkana i prva kijevska knjižnica. Čak je i mnogo kasnije, 1382. godine za vrijeme mongolskog osvajanja Moskve bilo uništeno mnogo knjiga koje su građani skupili iz cijelog grada i iz okolnih sela u moskovske crkve. Ti su događaji snažno utjecali na razinu obrazovanosti stanovnika Kijevske Rusi. Povjesničari tvrde da je u Moskovskoj Rusi od kraja 13. do 15. stoljeća pala opća razina pismenosti, a čak se i među višim slojevima smanjio broj pismenih ljudi. Mongolska vladavina koja je trajala dvjesto godina dovela je do gotovo potpunog nestanka knjiga na jugoistoku države, u njenom centru i djelomično u zapadnim dijelovima Kijevske Rusi. Stari rukopisi ostali su sačuvani samo na sjeveru države, u Novgorodu, koji je uspio izbjeći napade Mongola.

Istovremeno s napadima Mongola na Kijevsku Rus', sa zapada su napadi njemačkih vitezova postajali sve češći. Oni su također uništavali gradove i ubijali stanovništvo pri čemu su stradale i knjige. Prema sačuvanim opisima u ljetopisima, 1240. godine pri napadu njemačkih vitezova na grad Pskov, dio grada je zapaljen, izgorjele su crkve, mnoštvo knjiga i ikona.

Važan faktor očuvanja staroruske kulture u tom teškom razdoblju bilo je pravoslavlje. Nakon osvajanja Kijevske Rusi 1240. godine, Mongoli uglavnom više nisu dirali pravoslavne

hramove. Unatoč svoj svojoj okrutnosti, tako su postupali zbog svog uvjerenja da su sve vjere jednake. U jednom iz ukaza mongolskog osvajača i prvog vladara Mongolskog carstva Džingis-kana stoji da sve vjere moraju biti tolerantne jedna prema drugoj. Zbog toga je Crkva bila oslobođena plaćanja danka mongolskom kanu, a metropoliti crkve su čak dobivali i razne privilegije. Tako je kan Uzbek donio ukaz o tome da svi monasi podliježu sudu pravoslavnog metropolita, a nikako ne činovnicima Zlatne Horde ni sudu kneževa, a onaj tko opljačka svećenika, mora mu trostruko platiti. Tko se usudi rugati se pravoslavnoj vjeri, taj je osuđen na smrt, bio on Mongol ili Rus. Prihvaćanje islama koji je u 14. stoljeću postalo službena religija Mongolskog carstva nije promijenilo odnos kanova prema pravoslavlju. Kanovi su držali da se pravoslavni svećenici moraju osjećati slobodnim slugama božjim. Zbog toga je pravoslavna crkva mogla očuvati ne samo religiozno, nego i nacionalno jedinstvo tada razrušene srednjovjekovne države. Veliki dio kulturne tradicije Kijevske Rusi bio je uništen ili zaustavljen, no dio je ipak ostao sačuvan. Neki manastiri su i dalje njegovali tradiciju rukopisne knjige što je poslužilo kao osnova za kasnije podizanje kulture, a borba za nezavisnost zbližavala je razjedinjene krajeve zemlje.⁴⁶

Krajem 13. stoljeća postepeno se obnavlja tradicija pisanja ljetopisa. Glavni kulturni centri tog razdoblja bili su Galicko – Volinska kneževina na zapadu nekadašnje države, zatim gradovi Novgorod, Rostov, Rjazanj i Vladimir. Pojavljuju se i novi centri poput Moskve i grada Tver'. U drugoj polovici 14. stoljeća rukopisna knjiga doživjela je novi procvat. Vodeće mjesto postepeno je zauzela moskovska ljetopisna tradicija sa svojim idejama okupljanja svih ruskih zemalja oko Moskve. Najznačajniji pisani spomenik iz tog vremena je Troicki ljetopis s početka 15. stoljeća. Za razliku od mnogih ljetopisa lokalnog karaktera, on predstavlja prvi ljetopis općeruskog karaktera. U njemu se prvi put javlja ideja o pravu moskovskih kneževa da budu na čelu države Rus'.

7. KNJIŽNICE MOSKOVSKE RUSI

7.1. MANASTIRSKÉ KNJIŽNICE MOSKOVSKE RUSI

Kada je u 14. i 15. stoljeću, prilikom nastanka ruske države, Moskva postala njen centar i prijestolnica, osjetio se izvjestan napredak i u životu knjižnica. Njihovom razvoju doprinijelo je oživljavanje kulturnog života nakon jačanja Moskve i stvaranja centralizirane ruske države.

---

⁴⁶ Gluhov, A. G. Rus' knižnaja. Moskva : Sovetskaja Rossija, 1979. Str. 27.

Manastirske knjižnice koje su se pojavile u 11. stoljeću u Kijevsjoj Rusi i pretrpjele ogromne gubitke za vrijeme mongolske vladavine, od 14. stoljeća postepeno su se obnavljale. Rastu njihovog broja pogodovala je opća situacija u zemlji kada se ubrzao proces objedinjavanja ruskih zemalja oko Moskve, ojačala nacionalna svijest ruskog naroda i oživio kulturni život.⁴⁷ Razvoju i procvatu novih manastirskih knjižnica doprinijeli su i posebni uvjeti u kojima su se nalazili manastiri. Njihovi pokrovitelji često su bili bogati ljudi i sami kneževi. Manastiri su i u ovom razdoblju bili centri obrazovanosti koja je sve do kraja 17. stoljeća imala pretežno duhovni karakter.

Sredinom 14. stoljeća počele su se obnavljati kulturne veze Rusi s bizantskim knjižnim centrima Konstantinopola i Svete Gore Atos nakon što su bile prekinute napadom Mongola. Rukopisne knjige dovezene iz Bizanta počele su ponovno puniti police manastirskih knjižnica Moskve, Novgoroda, Tveri i drugih gradova koji su nakon napada i požara izgubili mnoštvo rukopisnih knjiga. Krajem 15. stoljeća knjižni centri postali su česta pojava, a pisanje knjiga raširilo se u sve krajeve nekadašnje države. U svakom centru razvili su se originalni umjetnički pristupi pisanju knjiga, a kaligrafija je u mnogima iz njih dovedena do savršenstva.⁴⁸ Mnoga su bogata izdanja izrađivana kao narudžbe kneževskih obitelji i plemstva. Knjižnice manastira punile su se vlastitim djelima bilo monaha bilo svjetovnih ljudi. Manastirske knjižnice ponovno su dobile ulogu začetnika i čuvara vrijedne knjižne tradicije.

Velikokneževski dvor i centar metropolije privukli su k sebi obrazovane ljude i profesionalne pisce zbog čega je Moskva postepeno postala povezujući faktor među knjižnim centrima cijele Rusi. Krajem 15. stoljeća slavu je stekao skriptorij pri dvoru crkvenog metropolita, najprije za vrijeme metropolita Danila, a zatim Makarija. Slavni su bili i skriptoriji moskovske Blagoveščenske crkve u kojima su se okupljali vrhunski kaligrafi i pisci, među kojima je bio i Maksim Grek, ruski religiozni pisac, prevoditelj i publicist koji je živio i djelovao u 16. stoljeću i obogatio rusku kulturu prijevodima i originalnim djelima kojima je utjecao na razvoj ruske društvene misli. Maksim Grek ostavio je iza sebe bogato književno naslijeđe koje uključuje propovijedi, publicističke članke, filozofska i bogoslovna razmišljanja, prijevode, članke iz fonetike, leksikografije i gramatike.

Pored prepisivanja, prakticiralo se i kupovanje knjiga od drugih manastira, između ostalog iz manastira u Konstantinopolu i na Svetoj Gori Atosu. Još jedan važan izvor popunjavanja manastirskih knjižnica tog vremena bile su knjige dobivene umjesto novčanog pologa, ili od

---

⁴⁷ Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnogo dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003. Str. 52.

⁴⁸ Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnogo dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003. Str. 53.

svjetovnih ljudi koji su se spremali otići živjeti u manastir, ili u spomen na dušu pokojnika, itd. Pri tome treba imati na umu da su se knjige u to vrijeme iznimno cijenile i takvi polozi ili darovi smatrali su se jako vrijednima. Na primjer, na zapisu u jednoj knjizi iz 15. stoljeća stoji da je ista darovana manastiru zajedno s još dvadeset dvije knjige u zamjenu za obvezu manastira da darivatelja i njegovog sina u manastiru hrane i odijevaju do kraja života.⁴⁹

Po sastavu fonda manastirska je knjižnica prvenstveno bila knjižnica religioznih djela koji su bili potrebni za liturgiju ili za čitanje izvan službe. Osim njih u manastirskim knjižnicama Moskovske Rusi prepisivale su se i čuvale povijesne kronike, ljetopisi, knjige o liječenju, zbirke zakona, prijevodi antičkih autora i originalna djela staroruske književnosti. Količina knjiga u fondovima bila je od nekoliko desetaka do tisuću petsto knjiga koliko ih je imala knjižnica Solovjeckog manastira.

Pomoć pri istraživanju fondova manastirskih knjižnica predstavljaju sačuvani katalozi knjižnica. Knjige su se popisivale zajedno s ostalom imovinom manastira i popis se predavao pri smjeni manastirske uprave. Najpoznatiji katalog nastao je u 17. stoljeću na zahtjev patrijarha Nikona koji je sastavljen kao skupni katalog fondova četrdeset najvećih manastira. Katalog je nastao po preciznoj shemi, a u njega su ušle dvije tisuće šesto sedamdeset dvije knjige. Bibliografski podaci uključivali su naziv knjige, pisca, njenu veličinu i materijal na kojem je napisana i od kojeg je materijala napravljen uvez. Za neke knjige je naveden broj redova ili glava i tipovi ukrasa u knjizi. U velikim knjižnicama pokušavalo se urediti vođenje knjižnice i tako su se postepeno pojavila određena pravila opisivanja knjiga i stoga se smatra da se u 16. stoljeću pojavila ideja sistematiziranja knjiga u ruskim knjižnicama. Sačuvana je uputa knjižničaru „*Kako knjižničar s potpunom revnošću mora čuvati knjige*“ iz 16. stoljeća. Uputa savjetuje ne ostavljati knjižnicu otvorenu dugo bez nadzora pri čemu se naglašavala odgovornost knjižničara za gubitak ili nanesenu štetu knjizi. Također se zabranjuje uzimati knjige neopranim i znojnim rukama i kapati po njima voskom ili slinom.

Čitatelji manastirskih knjižnica tog vremena uglavnom su bili monasi, no njima su se ponekad služile i osobe koje su živjele izvan manastira. Na primjer, u jednom od kataloga Troice-Sergijeva manastira oko sto knjiga je bilo označeno kao posuđene za prepisivanje po drugim manastirima i obližnjim selima, a devetnaest ih je poslano u Moskvu.

Neke od najznačajnijih ruskih knjiga nastale su u 16. stoljeću. Jedna od njih zasigurno je zbirka „Veliki Četji – Mineji“ nastala nakon što je metropolit Ruske Pravoslavne Crkve Makarij organizirao je „skupljanje svih knjiga koje se čitaju u Rusi“ i na taj način sastavio

---

⁴⁹ Gluhov, A. G. Rus' knižnaja. Moskva : Sovetskaja Rossija, 1979. Str. 67.

„Velike Četje – Mineje“, zbirku svetačkih životopisa i poučnih tekstova koji se u pravoslavnoj crkvi čitaju svakog dana u mjesecu tokom čitave godine (grč. mēnaion = mjesečno; staroslav. četji = štivo). Također je sastavljen ljetopisni skup zakona „Stoglav“ o crkvenim i državno – gospodarskim pitanjima i odlukama donesenim na crkvenom saboru održanom 1551. godine. Kako se može zaključiti iz uvoda „Stoglava“, sabor se održao na inicijativu ruskog cara Ivana Groznog, a na njemu su uglavnom sudjelovali crkveni poglavari na čelu s metropolitom Makarijem. Taj pisani spomenik predstavlja osnovni zakonik 16. i 17. stoljeća koji propisuje unutarnje uređenje svećeničkog sloja i njegovog odnosa s društvom i državom. Radi se o rukopisnoj knjizi koja sadrži 284 stranice razdijeljene na sto glava u obliku carevih pitanja i odgovora koje su mu crkveni poglavari na njih davali.

7.2. NAJZNAČAJNIJE MANASTIRSKJE KNJIŽNICE MOSKOVSKE RUSI

Sredinom 14. stoljeća nedaleko od Moskve nastao je Troice-Sergiev manastir, danas najvažniji ruski pravoslavni manastir i duhovno središte Ruske pravoslavne crkve. Osnovao ga je Sergij Radonježski, najveći duhovni vođa i samostanski reformator srednjovjekovne Rusije. Sergij, tada u dobi od dvadeset tri godine, i njegov stariji brat Stefan zaputili su se u šumu nedaleko od Moskve i sagradili mali drveni hram u ime Svetog Trojstva. S vremenom su im se pridružili i drugi monasi i manastir je rastao dok nije postao glavo duhovno središte Moskve. U 15. stoljeću na tom je mjestu sagrađen kameni hram, a kasnije je oko njega izgrađeno još nekoliko crkava. U novom manastiru uskoro je nastala malena knjižnica koju je stvorio sam Sergij, došavši sa samo dvije knjige, Evandjeljem i Psaltinom, koje su postale osnova nove knjižnice. Manastir je u prvo vrijeme bio toliko siromašan da su se knjige pisale na kori od breze umjesto na pergamentu. Postepeno se manastir razvijao i postao kulturni centar i knjižnica je uskoro brojala najmanje 50 tomova. Sergij je podržavao čitanje monaha i brinuo se o nabavi i izradi knjiga. Sergij i njegovi učenici svojom su glavnom zadaćom smatrali duhovni odgoj naroda i zbog toga su osnovali još nekoliko manastira. Početkom 15. stoljeća pri Troice-Sergijevom manastiru djelovao je poseban skriptorij u kojem je razrađen poseban „sergijevski“ rukopis koji je bio karakterističan samo za lokalne prepisivače. Knjige su ukrašavane zlatom i otmjenim minijaturama, a njihovi uvezi predstavljaju originalna umjetnička djela.

Poznate knjižnice imali su Solovjecki manastir smješten na Solovjeckim otocima na Bijelom moru, Čudov manastir u Moskvi i Kirillo-Belozerski manastir koji je u razdoblju kasnog ruskog srednjovjekovlja bio jedan od najvećih i najbogatijih manastira Rusije i centar

duhovnog života ruskog sjevera. On je već od svog osnutka postao poznat i kao veliki kulturni centar. U njemu su radili slavni ikonopisci i umjetnici, iz godine u godinu povećavala su se knjižna bogatstva, pisali su se ljetopisi, prevodila su se strana djela, itd. Rano je nastala i knjižnica rijetkih starih rukopisa koja je brzim tempom povećavala svoj fond. Velik broj djela nastalih u Kirillo-Belozerskom manastiru prožeto je idejama o potrebi za centralizacijom Rusi.⁵⁰ Njen osnivač često je sam pisao moskovskim kneževima i iznosio im svoje ideje o ulozi vladara u narodu. Već u 15. stoljeću knjižnica je imala svojevrstni katalog, tj. pisani opis građe fonda, koji se smatra važnim bibliografskim dokumentom i prvim ruskim knjižničnim katalogom. Knjižnica je bila slavna zbog svojih knjižnih bogatstava i često su upravo iz nje ruski vladari tražili da im se u Moskvu dostave određene knjige ili naprave njihove kopije.

Tradicionalno je glavni izvor knjiga u knjižnicama bilo njihovo prepisivanje kojim su spomenuti Troice-Sergijev i Solovjecki manastir. O knjižnici Solovjeckog manastira pisao je ruski povjesničar B. D. Grekov 1917. godine: „*Knjižnica je najbolje uređena prostorija u manastiru. Počevši od cjelokupnog dojma do načina rasporeda knjiga i čuvanja rukopisa, ovdje sve odiše brigom, redom i posebnom udobnošću biblioteke...Željezne rešetke na prozorima dopunjavaju sliku velike biblioteke starog kulturnog manastira zapadnoeuropskog tipa.*“⁵¹

7.3. POJAVA TISKA U RUSIJI

S rastom Moskovske Rusi rasla je i potražnja za knjigama, ne samo individualno nego i od strane države i crkve. Moskovskim velikim kneževima i carevima trebale su liturgijske knjige u velikim količinama za novosagrađene crkve u osvojenim i pripojenim Moskvi krajevima. Broj rukopisnih knjiga stalno se povećavao, a svake ih je godine trebalo sve više. Rukopisni način proizvodnje knjiga u 16. stoljeću više nije odgovarao potrebama Ruske centralizirane države što je dovelo do uvođenja tiska za vrijeme carevanja Ivana Groznog. Ono je imalo naročito velik značaj za ruske knjižnice, a i pri samoj Moskovskoj državnoj tiskari postepeno je nastala velika knjižnica.

Službenom godinom početka tiskanja smatra se 1564. godina kada je ruski tiskar Ivan Fjodorov tiskao knjigu „Apostol“. Za svoje je vrijeme knjiga imala veliku tiražu; tiskana je u dvjesto primjeraka od kojih je ostalo sačuvano njih šezdeset. Druga ruska tiskana knjiga bila je „Časovnik“ koji je služio za učenje gramatike. Potražnja za njom bila je velika i stoga je

---

⁵⁰ Gluhov, A. G. Rus' knižnaja. Moskva : Sovetskaja Rossija, 1979. Str. 59.

⁵¹ Pančenko, O. V. Knižniki i rukopisi Soloveckogo monastyrja. Sankt Peterburg : TODRL, 2004. Str. 690.

doživjela drugo izdanje. Knjiga je s vremenom postala prava rijetkost; do danas je ostao sačuvan samo jedan primjerak prvog izdanja koji se čuva u Kraljevskoj knjižnici u Bruxellesu. Ubrzo nakon tiskanja „Apostola“ i „Časovnika“ Ivan Fjodorov bio je optužen za herezu i morao je napustiti Moskvu. Svoju tiskarsku djelatnost nastavio je u susjednoj Litavskoj kneževini. Tiskanje knjiga u Rusiji je na početku bilo monopolizirano od strane države čiji je važan oslonac bila Pravoslavna Crkva. To je predodredilo činjenicu da se sve do 18. stoljeća u državi uglavnom izdavala religiozna literatura. U 17. stoljeću čak je 85% svih izdanih knjiga činila liturgijska literatura, 12% duhovna, 1,6% gramatički udžbenici i 1,4% svjetovna literatura.⁵² Državni monopol na izdavanje knjiga i njihovo širenje imalo je za posljedicu stagniranje zemlje u kulturnom smislu. Razne prednosti i bogate mogućnosti tiska koje su u zemljama zapadne Europe dovele do širenja tržišta knjiga i smanjivanju njihove cijene, u Rusiji se dugo vremena nisu iskorištavale. Kao i rukopisna, tako je i tiskana knjiga bila rijetka i skupa roba. Tiskana je knjiga u prvo je vrijeme tiskanja bila skuplja od rukopisne i takvo je stanje trajalo sve do sredine 17. stoljeća. Zamjena pergamenta papirom dozvolila je povećanje izdanih knjiga i sniženje njihove cijene, no i sam papir je u Rusiji bio prilično skup. Pokušaji organiziranja nacionalne proizvodnje papira nisu uspjeli i ona se prvo uvozila iz Engleske, a zatim iz Nizozemske. Unatoč sporom razvoju tiska, dani rukopisne knjige bili su odbrojani. Tiskane knjige bile su zalog podizanja razine pismenosti, znanosti i društvene misli. Nakon 16. stoljeća raste i broj ruskih knjižnica.

7.4. NOVE VRSTE KNJIŽNICA

U drugoj polovici 17. stoljeća odvijao se aktivni proces sekularizacije kulture. Nastaju i nove knjižnice, službene po položaju i svjetske po sadržaju. U Moskvi se stvaraju službene knjižnice za tekuće poslove institucija vlasti, ponajprije knjižnice organa centralne uprave, svojevrsnih ministarstava kojih je sredinom 17. stoljeća bilo čak pedeset. Fond tih knjižnica odgovarao je profilu ustanove; npr., u knjižnici Puškarskog ministarstva uglavnom se skupljala tehnička literatura, a u knjižnici Aptekarskog ministarstva bilo je mnogo knjiga o liječenju, farmakologiji, anatomiji, kemiji i drugim prirodnim znanostima. Najveća je bila knjižnica Posoljskog ministarstva koja je sadržavala knjige iz zakonodavstva, povijesti i vanjske politike Rusije. To je ministarstvo rukovodilo vanjskom politikom tadašnje Rusije. Njegova je knjižnica osnovana u 17. stoljeću. Činovnici i prevoditelji koji su tu radili često su

---

⁵² Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnog dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003. Str. 57.

morali koristiti stranu literaturu o Moskovskoj Rusi koju se država trudila prikupiti. Prema katalogu ministarstva iz 17. stoljeća može se suditi o sadržaju fonda. Približno polovicu fonda sačinjavala je religiozna literatura, među kojom su bile katoličke, luteranske i kalvinističke knjige raznog sadržaja: ljetopisi, sudske knjige, povijesne, filozofske i dr. Za cara i njemu najbliže ljude zaposlenici Posoljskog ministarstva sastavljali su rukopisna izvješća o vijestima i događajima u stranim zemljama. U njega su također dospijevale strane novine koje su počele redovno stizati nakon organiziranja strane pošte 1665. godine. Krajem 17. stoljeća knjižnica je primala četrdeset tri različite strane novine. Njen fond je u cijelosti sačuvan i danas se čuva u Centralnom državnom arhivu starih akata u Moskvi.⁵³

Bogat fond imalo je i Aptekarsko ministarstvo. Ono je odgovaralo za liječenje carske obitelji i za zdravstvo u cijeloj zemlji. Osim liječnika i apotekara, u njemu su također radili i astrolozi i alkemičari. Zbog toga je i fond knjižnice bio raznolik. Osnovni njegov dio činili su medicinski tekstovi: knjige o liječenju, o ljekovitim travama, fiziologiji čovjeka i botanici. Knjižnica je imala bogatu zbirku strane literature, a imala je i svoje prevoditelje.

Među knjižnicama ministarstava posebno treba izdvojiti knjižnicu Moskovskog tiskovnog dvora, državne tiskare, koja je nastala radi osiguranja redakcijskog posla prilikom izdavanja tiskanih knjiga. Kako bi se shvatio sav značaj koji je knjižnica imala za Tiskovni dvor, treba imati na umu da je pri izdavanju tiskanih knjiga trebalo odraditi veliki posao provjere i ispravljanja rukopisnih tekstova. Tijekom dugog razdoblja višekratnog prepisivanja knjiga u tekstovima je nastalo mnogo grešaka. Zbog toga je u Tiskovnom dvoru postojala posebna ustanova za ispravljanje knjiga u kojoj se vršio pregled i ispravljanje knjiga koje su se trebale tiskati. Osnovni izvor popunjavanja fonda knjižnice bila su vlastita izdanja, no neke knjige su stizale iz drugih ministarstava, a neki rukopisni primjerci iz manastira i crkava koji su poslani na tiskanje. Knjižni fond knjižnice koristio se aktivno i na razne načine. Osim za potrebe provjere knjiga prije tiskanja, literatura iz knjižnice posuđivana je i vanjskim korisnicima. Ostao je sačuvan zanimljiv dokument iz tog vremena u kojem se knjižničar Posoljskog ministarstva žali kako je u velikoj žurbi na poslu nakon što su ga profesori Akademije tražili da im prikupi knjige za potrebe nastave.

Do kraja 17. stoljeća u knjižnici Posoljskog ministarstva bilo je više od tisuću knjiga o kojima je brinuo posebni knjižničar. Po karakteru svoje djelatnosti, knjižnice ministarstava bile su prve specijalne knjižnice Rusije, a knjižnice Puškarskog i Aptečnog ministarstva bile su prva tehnička i medicinska knjižnica.

---

⁵³ Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnog dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003. Str. 58.

Postepeno se razvila mreža knjižnica obrazovnih ustanova, duhovnih i prvih svjetovnih škola. Prve staroruske škole otvorene su još za vrijeme kneza Jaroslava Mudrog, no nije ostao sačuvan nijedan podatak o njihovim knjižnicama. U 16. i 17. stoljeću počele su se aktivnije otvarati duhovne škole i učilišta svjetskog karaktera. 1686. godine otvorena je prva ruska visoka obrazovna ustanova Slavjano-greko-latinska akademija i ubrzo je u fondu njene knjižnice bilo više od šesto rukopisa i tiskanih knjiga na ruskom, latinskom, njemačkom i drugim jezicima.

Ljubav prema knjigama, čitanju i skupljanju knjiga bila je široko raširena u Rusiji, pa je isto tako postojao i velik broj osobnih knjižnica. Njihovo formiranje u sredini boljara, višeg aristokratskog sloja, omogućila je materijalna sigurnost i dostupnost obrazovanja. Mnogi dvorski velikaši imali su bogate zbirke knjiga. Najpoznatija boljarska osobna knjižnica 16. stoljeća bila je knjižnica vojvode Andreja Kurbskog koji je bio jedan od najbližih suradnika cara Ivana Groznog do bijega u Veliku kneževinu Litvu nakon što je u ratu prešao na stranu suparnika. Ubrzo nakon bijega Kurbski šalje pismo u domovinu u kojem moli da se sačuva njegova knjižnica i dostavi caru ili u jedan od ruskih manastira. Značajne zbirke imali su i neki svećenici, npr. patrijarsi Filaret i Nikon. Njihove osobne knjižnice često su imale više od stotinu tomova, a u svom su sastavu osim religioznih knjiga imale i knjige svjetovnog sadržaja, rijetke rukopise i strana izdanja. Jedinstvenu knjižnicu imao je i Kirill Belozerski (1337. – 1427.), osnivač Kirillo-Belozerskog manastira. Do danas su ostale sačuvane četiri knjige koje je on sam sastavio. Knjige imaju enciklopedijski karakter i odražavaju svestranost njihova sastavljača. U njih su ušli zapisi iz matematičkih radova rimskog znanstvenika Galena, preporuke u vezi poljoprivrede i higijene, članci „*O širini i dužini Zemlje*“, „*O ustrojstvu Zemlje*“, „*O udaljenosti između neba i zemlje*“ i dr.

Velike zbirke knjiga imali su i poznati ruski prosvjetitelji 17. stoljeća Simeon Polocki i njegov učenik Silvestar Medvedev. U knjižnici Polockog osim ruskih knjiga, bilo je mnogo izdanja na latinskom i poljskom. Medvedev je naslijedio knjižnicu svog učitelja koju je značajno popunio. Ostao je sačuvan katalog njegove knjižnice koji sadrži 539 naslova.

Posebnu pažnju zaslužuje knjižnica moskovskih vladara koja je odavno bila obavijena velom tajnovitosti i iznjedrila mnoštvo legendi o ogromnim knjižnim bogatstvima koja se kriju u podzemlju moskovskog Kremlja. Sva istraživanja legendarne carske knjižnice osnovana su na svjedočanstvima navodnih očevidaca.⁵⁴ Smatra se da je knjižnica stradala u požaru za vrijeme anarhije u 17. stoljeću ili da ju je sakrio sam car Ivan Grozni. Potraga za knjižnicom traje već

---

⁵⁴ Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnog dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003. Str. 62.

nekoliko stoljeća, no ona još uvijek nije pronađena. Ostao je sačuvan djelomičan popis njenih knjiga koji uključuje iznimno rijetke antičke knjige poznatih pisaca poput Aristofana, Pindara, Cicerona, Tita Livija, Tacita, Vergilija, itd. Knjižnicu se obično naziva tajnovitom knjižnicom Ivana Groznog, iako je, prema nekim tumačenjima, nastala ranije, a Ivan Grozni ju je naslijedio. Ivanova ljubav prema knjizi i čitanju koju je u djetinjstvu pobudila njegova majka kasnije je prerasla u fanatičnu bibliofilsku strast. Car je popunjavao svoju knjižnicu cijeli život. Uglavnom je kupovao knjige iz inozemstva preko poslanika ne štedeći na njih novac. Zahvaljujući takvoj brizi, u knjižnici se ubrzo našlo mnogo unikalnih rukopisa koji su, prema mišljenju stručnjaka, već u 16. stoljeću postojali u samo jednom primjerku na cijelom svijetu. Knjige carske knjižnice imale su uveze iz srebra i čistoga zlata, a mnoga izdanja su bila bogato ukrašena dragim kamenjem. Ugledni sovjetski povjesničar i akademik Mihail Tihomirov uopće nije sumnjao u postojanje knjižnice moskovskih careva koja je sadržavala grčke i latinske rukopise. Prema njegovim navodima, grčke knjige nisu bile rijetkost u srednjovjekovnoj Rusiji jer su ih mnogo donijeli sa sobom predstavnici Crkve, umjetnici, obrtnici i trgovci. A prema legendi o bizantskoj princezi Sofiji Paleolog, nasljednici bizantskih careva, koja se udala za velikog moskovskog kneza Ivana III., djeda Ivana Groznog, ona je prilikom dolaska u Moskvu sa sobom donijela knjižnicu kao miraz. Navodno je ta knjižnica bila upravo ona koju su bizantski carevi čuvali stoljećima. Kako bi njene knjige ostale sačuvane u pretežno drvenoj Moskvi gdje su požari bili česti, pod moskovskim Kremljom sagrađeno je podzemno skladište za knjige. Kako doći do njega znali su samo veliki kneževi i njima najbliže sluge. No nakon smrti Ivana Groznog počeo je građanski rat, anarhija i nemiri, i svi koju su znali za tajno skrovište knjiga poginuli su. Većina istraživača smatra da je knjižnica postojala, no ne slažu se svi oko toga postoji li ona i danas i ima li smisla dalje tragati za njom.

ZAKLJUČAK

Pojava prvih knjižnica srednjovjekovne Rusije povezana je s nastankom prve centralizirane države istočnih Slavena Kijevske Rusi, njenim prihvaćanjem kršćanstva, širenjem pismenosti i rukopisne knjige. Pojava pravoslavnih manastira i manastirskih knjižnica neodvojiv je dio njene duhovne, prije svega knjižne kulture. Sama pojava staroruske rukopisne knjige i njeni prvi koraci neraskidivo su povezani s djelovanjem manastirskih knjižnica. Njihovo je značenje u povijesti istočnoslavenskih naroda ogromno jer su zahvaljujući svojoj višestrukoj ulozi prosvjetiteljskih institucija, srednjovjekovnih skriptorija i najvećih centara prikupljanja i čuvanja knjiga ostali sačuvani brojni pisani spomenici staroruske kulture. Sačuvane rukopisne knjige svjedoče o stupnju razvoja društva i kulture Kijevske Rusi koja je uslijed mongolskog osvajanja u 13. stoljeću nasilno prekinuta na gotovo tri stoljeća. U tom teškom razdoblju za starorusku kulturu manastiri su i dalje njegovali tradiciju rukopisne knjige što je poslužilo kao osnova za kasnije podizanje kulture kada su se i knjižnice postepeno obnavljale, njihov broj je rastao i ponovno su dobile ulogu začetnika i čuvara bogate i vrijedne knjižne tradicije. Jednim od najvažnijih događaja u povijesti ruskih srednjovjekovnih knjižnica smatra se pojava tiska u 16. stoljeću koja je povoljno utjecala na bržu i efikasniju produkciju knjiga, no i na pojavu novih tipova knjižnica. Tijekom 17. stoljeća u Rusiji započinje proces sekularizacije kulture, pa je tako i formiranje javnih, visokoškolskih, znanstvenih, specijalnih i osobnih knjižnica i popunjavanje njihovih fondova krajem srednjeg vijeka postalo aktivnije i polako je sustizalo zemlje razvijenog Zapada. Knjiga se u Kijevsjoj Rusi pojavila prije više od tisuću godina i otprilike tisuću godina postoji ruska književnost koja je ostala sačuvana zahvaljujući ljubavi prema knjizi i dubinskom shvaćanju snage i ljepote pisane riječi. Rukopisne i tiskane knjige ruskog srednjovjekovlja svjedoče o bogatom duhovnom naslijeđu i kulturnom životu koji, unatoč teškim trenucima, nikada nije prestao. Zahvaljujući marljivom radu srednjovjekovnih, prvenstveno manastirskih knjižnica, uspješno je podignuta i očuvana bogata staroruska srednjovjekovna kultura. Njihova najveća zasluga je aktivni doprinos očuvanju te kulture, a isto tako i širenju pismenosti, kršćanstva, postavljanju temelja ruske historiografije i formiranju nacionalne svijesti. One su također vršile zamjetan utjecaj na politički razvoj zemlje što je posebno došlo do izražaja u vrijeme okupljanja ruskih zemalja oko Moskve i novog podizanja kulture koja je povezivala Kijevsku Rus' s Moskovskim carstvom. U njima je ostalo sačuvano ono što je ruski pisac Gercen nazvao duhovnom oporukom jedne generacije drugoj. Upravo je ta duhovna oporuka u teškim vremenima budila samosvijest naroda, pozivala na borbu za nezavisnost i podsjećala narod na njegovu prošlost.

POPIS LITERATURE:

1. Bahtiarov, A. A. Istorija knigi na Rusi. Sankt Peterburg: Tipografija i Hromolitografija, 1890.
2. Bleicken, J., Kreuzkamp H., Schiffer, G. : Povijest svijeta. Split : Marjan tisak, 2005.
3. Brezović, M. (2013.) Povijest knjige u srednjem vijeku.
http://www.academia.edu/4761000/Povijest_knjige_u_srednjem_vijeku_PDF.
4. Glebov, A. G., Skobelkin, O. B. Rossija i Zapad : puti razvitija v epohu srednevekov'ja.
<http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/06-01.htm>
5. Gluhov, A. G. Rus' knižnaja. Moskva : Sovetskaja Rossija, 1979.
6. Gorskij, A. Russkoe srednevekov'e. Moskva : Astrel', 2010.
7. Grekov, B. D. Povijest Rusije u srednjem vijeku. Zagreb : Naprijed, 1962
8. Lauer, R. Povijest ruske književnosti. Zagreb : Golden marketing : Tehnička knjiga, 2009.
9. Medynceva, A. A. Gramotnost' v Drevnej Rusi. Moskva : Nauka, 2000.
10. Nestor Kijevski. Povijest minulih ljeta. Beograd : IKP „Nikola Pašić“, 2003.
11. Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Sv. 7. Zagreb : JLZ, 1981.
12. Pančenko, O. V. Knižniki i rukopisi Soloveckogo monastyrja. S. Peterburg: TODRL, 2004.
13. Petrova, L. A. Cerkovnye biblioteki. <http://www.bibliograf.ru/issues/2004/7/26/0/454/>
14. Platonov, O. A. Kniga. <http://www.rusinst.ru/articletext.asp?rzd=1&id=4460>
15. Pospelov, A. Knižnaja miniatjura. <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/30762.htm>
16. Rrybakov, B. Roždenie Rusi. Moskva : AiF Print, 2004.
17. Rubanova, T. D. Istorija bibliotečnogo dela. Čeljabinsk : ČGAKI, 2003.
18. Sapunov, V. B. Kniga v Rossii v XI-XIII vv. Lenjingrad : Nauka, 1978.
19. Sizer, M. A.: Making Revolution Medieval : Revolt and Political Culture in Late Medieval Paris ,ProQuest, 2008.
20. Šimova, N. V. et al. Istorija i kul'turologija. Moskva : Logos, 2000.
21. Vernadskij, G. V. Kievskaja Rus'. Moskva : Hronos, 1996.
22. Vernadskij, G. V. Mongoly i Rus'. (1953)
http://royallib.ru/read/vernadskiy_georgiy/mongoli_i_rus.html#0
23. Vidović, D. Opšta istorija biblioteka. Sarajevo : Zavod za izdavanje udžbenika, 1964.
24. Žukovskaja, D. Stanovlenie i razvitie bibliotek v Rossii.
http://www.historicus.ru/Stnovlenie_i_razvitie_bibliotek_v_Rossii/

KRATKI SADRŽAJ

U povijesti Rusije i ruske kulture razdoblje srednjeg vijeka zauzima posebno mjesto. U tom je razdoblju koje je trajalo od 9. do 17. stoljeća stvorena prva centralizirana država istočnih Slavena pod nazivom Kijevska Rus', formirani su etnokulturni temelji budućih nacija Rusa, Ukrajinaca i Bjelorusa i njihovih nacionalnih jezika, izgrađeni su pravoslavno – kršćanski ideali i uzdigla se bogata staroruska kultura. Jedinstvo staroruske narodnosti odrazilo se u formiranju zajedničkog književnog jezika i zajedničke duhovne i materijalne kulture. Prihvatanje kršćanstva u 10. stoljeću dalo je toj kulturi potpuno novi oblik. Pojava pravoslavnih manastira i manastirskih knjižnica neodvojiv su dio njene duhovne, prije svega knjižne kulture. Njihovo je značenje u povijesti istočnoslavenskih naroda ogromno jer su zahvaljujući svojoj višestrukoj ulozi prosvjetiteljskih institucija, srednjovjekovnih skriptorija i najvećih centara prikupljanja i čuvanja knjiga ostali sačuvani brojni pisani spomenici staroruske kulture. Ovaj rad prati njihov put od prvih manastirskih knjižnica Kijevske Rusi kroz teško razdoblje mongolske vladavine do njihovog ponovnog procvata u Moskovskoj velikoj kneževini i pojave novih tipova knjižnica krajem srednjeg vijeka.

Ključne riječi: knjižnica, Kijevska Rus', srednji vijek, Moskovska Rus', manastiri, rukopisna knjiga

In the history of Russia and the Russian culture, the Medieval period is especially prominent. During this period, which lasted from the 9th to the 17th century AD, the first centralized state of East Slavs was established under the name of Kievan Rus', the ethnocultural foundations of the future Russian, Ukrainian and Belarusian nations and their national languages were laid, the ideals of Orthodox Christianity were formed and the rich Old Russian culture was developed. The unity of the Old Russian nationality was reflected in the formation of a common official language and a common spiritual and material culture. The acceptance of Christianity in the 10th century gave this culture a completely new form. The emergence of Orthodox monasteries and monastery libraries forms an inseparable part of its spiritual culture, which was primarily a book culture. Their significance in the history of East Slavic nations is tremendous because of their multifaceted role as educational institutions, medieval scriptoria and as primary book collection and storage centres where numerous written monuments of the Old Russian culture were preserved.

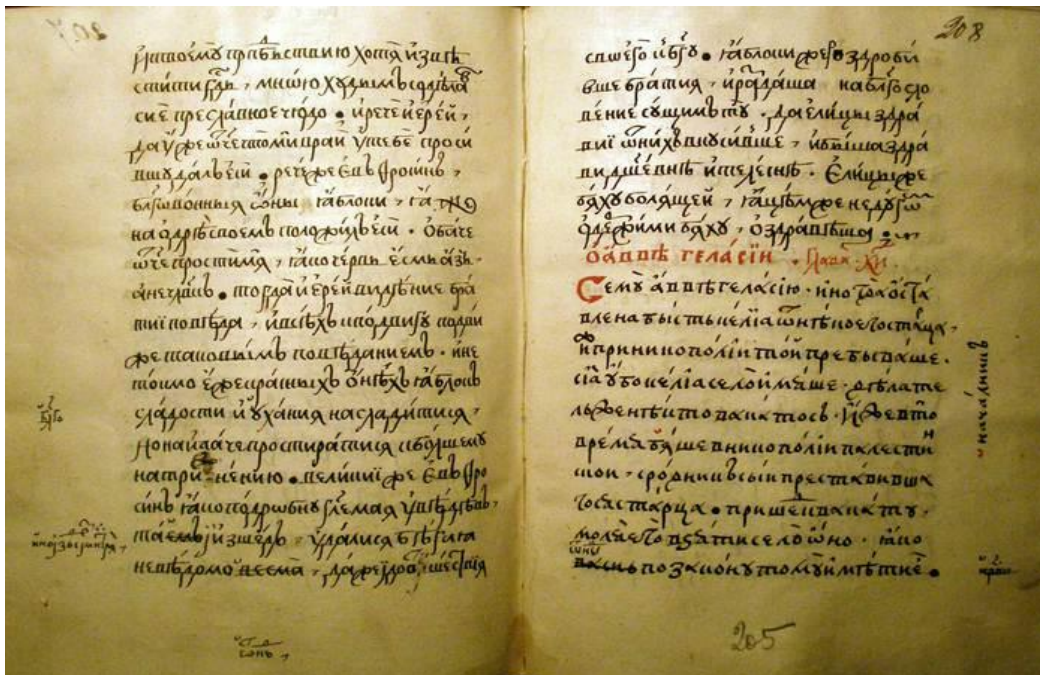
This paper follows their journey from the first monastery libraries of Kievan Rus', through a difficult period of Mongol rule, until their revival in the time of the Grand Principality of Moscow and the emergence of the new types of libraries at the end of the Middle Ages in Russia.

Keywords: library, Kievan Rus', Middle Ages, monasteries, Grand Principality of Moscow, manuscript

PRILOZI:

Slika 1. Miroslavovo evanđelje, oko 1180. godine

Slika 2. Paterik Ierusalimski, 17. st.

Мария Колосова | Российская государственная библиотека

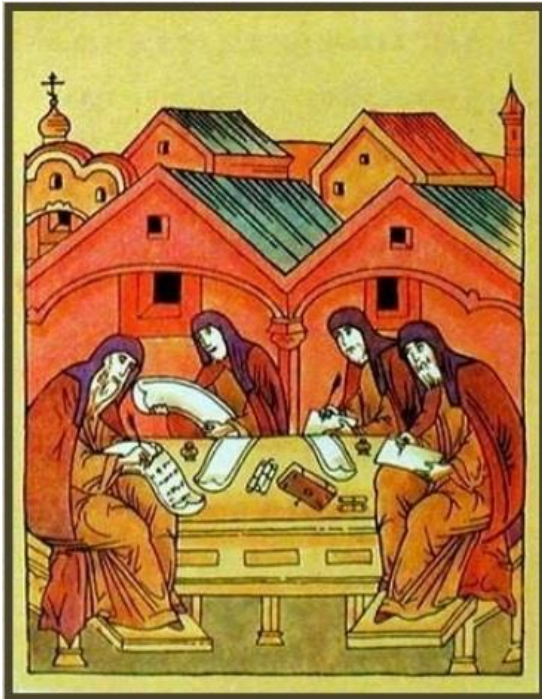
Slika 3. Djela apostolska, 15. st.

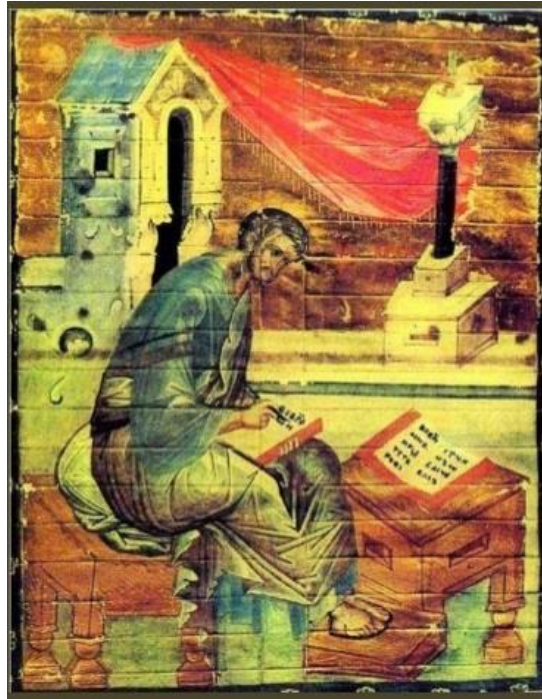
Slika 4: Inicijali iz Ostromirovog evanđelja, 11.st

Slika 5 i 6: Zastavice i inicijali iz Ostromirovog evanđelja, 11.st.

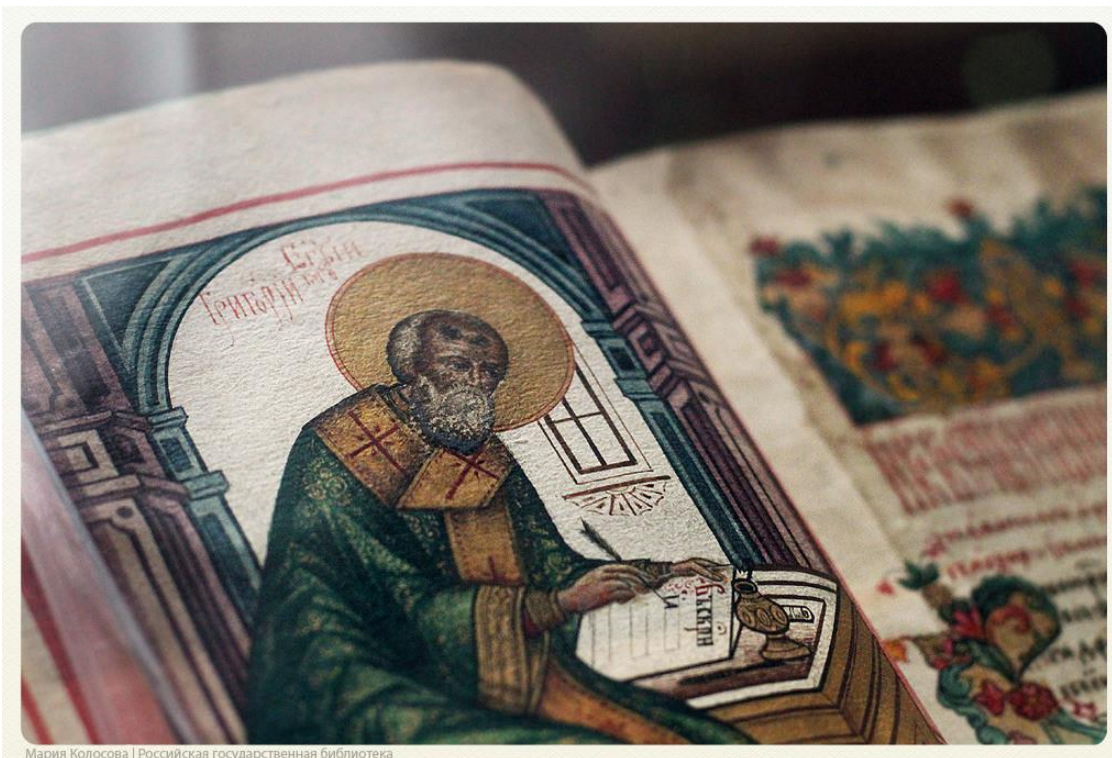
Slika 7: Prepisivanje knjiga. Miniјatura iz Žitija Sergija Radonežskog, 16.st.

Slika 8: Evanđelist Luka, miniјatura iz Hitrovog evanđelja

<p>ЗБРѢМАО БЪННДЕН БЪКАПЕРЬ</p>	<p>Ⲛⲟⲩⲁⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ</p>
<p>Ⲡⲟⲩⲁⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ</p>	<p>Ⲡⲟⲩⲁⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ ⲛⲉⲧⲉⲛⲁ</p>

Slika 9: Tipovi pisma: ustav, poluusav i skoropis'

Мария Колосова | Российская государственная библиотека

Slika 10. Minijatura Grigorija Bogoslova, Slovo na Veliku Pashu, 16.st.

Мария Колосова | Российская государственная библиотека

Slika 11. Evandjelje Fjodora Koške, 1392. godine